

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Dünyası Ülkelerinin Uluslararası Kuruluşlarla İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Relations of the Countries of the Turkic World with International Organizations

İbrahim GÖKBURUN  ¹

Geliş/Received: 14.05.2022

Kabul/Accepted: 26.10.2022

Öz

Günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerde, devletlerle birlikte küresel ve bölgesel kuruluşların rolü ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türk Dili konuşan ülkeleri oluşturan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin üye olduğu veya gözlemci ülke olarak dâhil olduğu uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin ana hatlarıyla tasvir ve tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Uluslararası örgütler arasında yeni bir aktör olarak yerini alan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bu çalışmada ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmanın verileri, alan yazındaki yapılmış araştırmalar, uluslararası kuruluşların resmi internet veri tabanı ve araştırmaya konu devletlerin dışişleri bakanlıklarına ait resmi web sitelerinden elde edilmiştir. Veriler, araştırma kapsamında ele alınan ülkelerin uluslararası kuruluşlara ilişkin "faaliyet alanı ve üyelik durumu" bakımından karşılaştırılıp betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu analizler tablo ve haritalar kullanılarak sunulmuştur. Araştırmanın sonucunda Türk Dünyası ülkelerinin kültürel ve ekonomik anlamda aynı uluslararası kuruluş çatısı altında bulunduğu; ancak askeri olarak farklı kolektif savunma örgütlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar dikkate alınarak küresel jeopolitik gelişmeler açısından Türk Dünyası ülkelerinin dâhil olduğu küresel ve bölgesel kuruluşların rolü yorumlanmıştır.

Anahtar Kelime: Uluslararası kuruluşlar, Türk Devletleri Teşkilatı, Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve KKTC.

Abstract

In today's world, regional and global organizations have gained significance exponentially in international relations. To this end, the current study aims to outline and analyze the relations of Turkic countries – Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) – with international organizations as members or as observer states. The study was carried out utilizing the literature review method. The data of the study were obtained from the research in the literature, the official internet databases of international organizations, and the official websites of the foreign ministries of the aforementioned countries. The data were compared and analyzed in a descriptive perspective touching on the "area of activity and membership status" of the Turkic states with the international organizations. These analyses were presented using tables and maps. Consequently, it was stated that the countries of the Turkic world gathered under the same international organization for cultural and commercial purposes; however, it was determined that they took part in different collective defense organizations militarily. Overall, the role of international and regional organizations, including the Turkic states, was interpreted in terms of global geopolitical developments.

Keywords: International Organizations, Organization of Turkic States, Turkey, Uzbekistan, Kazakhstan, Azerbaijan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and TRNC.

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında uluslararası ilişkilerde, devletlerle birlikte küresel ve bölgesel kuruluşların rolü ön plana çıkmaktadır. 19. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda giderek hızlanan

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, E posta: igokburun@pau.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-0010>.

gelişmeler, uluslararası ilişkilerde köklü bir değişime yol açmıştır. Özellikle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde bilgi, bilişim, iletişim alanındaki gelişmeler; sosyoekonomik, siyasi, askeri ilişkileri küresel ölçekte etkilemiştir. Küresel dünyada nitelik ve nicelik olarak artan sorunların bazılarının çözümü devletlerin gücünü aşarak, uluslararası işbirliğini zorunlu kılmıştır. Ayrıca bazı yerel sorunlar ve gelişmeler birdenbire küresel bir soruna ve olaya dönüşebilmektedir. Bu nedenle devletler ve toplumlar arasında ilişkilerin yürütülmesi, ortaya çıkan sorunların çözümü için uluslararası kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Uluslararası kuruluş kavramı; özel veya genel bir amaç ya da amaçları gerçekleştirmek için en az üç ulus ya da devleti, belirli ilke ve anlaşmalarla tek çatı altında toplayan ancak devlet niteliği taşımayan, devletlerarasında işbirliği ve dayanışmayı sağlayan, sürekliliğe sahip kurumsal yapılar olarak tanımlanmaktadır (Karluk, 1995, s.5; Çam, 2000, s.279; Arı, 2001, s.39; Çalış, 2006, s.5; Karluk, 2007, s.26).

Ekonomik, teknolojik gelişmeler, sosyal nedenler, sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulması, açlıkla mücadele, insan hakları ve demokratikleşme sorunları, uluslararası hukuk, savunma ve güvenlik ihtiyacı günümüzün temel beşerî meseleleri arasında yer almaktadır. Ayrıca iklim değişikliği, kuraklık, ormansızlaşma, erozyon, çevre tahribatı, türlerin yok olması, su havzaları sorunu ve su güvenliği, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliği gibi sorunlar bütün dünyada yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Yaşanan sorunlarla mücadele devletleri uluslararası işbirliğine zorlamaktadır. Bu nedenle farklı nitelik ve niceliklere sahip devletler bazı uluslararası kuruluşlar çatısında buluşturmaktadır.

Uluslararası örgütler, ilk olarak ulus devletlerle birlikte 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın başlarında ulusal devletlerin uluslararası sisteme hakim olmasıyla birlikte yaygınlaşan uluslararası örgütler; 20. yüzyılın karakteristiğini belirleyen unsurlardan biri olmuştur. Farklı konularda belirlenen ilke ve kurallar temeline dayanan uluslararası örgütlerin ilk örnekleri, çatışma ortamını sonlandırmak ve barışı sağlamak amacıyla Avrupa’da “konferans sistemi veya kongre sistemi” şeklinde görülmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kuruluşlar somut güç olarak ortaya çıkmıştır. Küresel sistemin öznesi olan bu örgütlerin sayısı hızla artarken faaliyet alanları da genişlemiştir. Union des Associations Internationales (UIA) tarafından sunulan verilere göre konferans veya kongre sistemi adı altında toplanan uluslararası kuruluşların sayısı 1914 yılında 49 iken; 1929 yılında 83’e yükselmiştir. 1960 yılında 160 olan bu kuruluşların sayısı, 1972 yılında 280’e ulaşırken, 1980 sonrasında 378’i bulmuştur (UIA, 2022; Çağırın, 2013, s.64; Heywood, 2013, s.512). UIA tarafından hazırlanan Uluslararası Örgütler Yıllığı’nda 2021 yılında sivil toplum örgütleri dâhil 74.000 uluslararası kuruluş bulunduğu, bu kuruluşların 42.000’nin aktif faaliyet gösterdiği açıklanmıştır (UIA, 2022).

Uluslararası kuruluşlar yapısı nitelikleri itibariyle iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar birinci hükümetler-arası kuruluşlar (inter-governmental organization-IGO) ikincisi ise hükümetler-dışı kuruluşlar (Non-Governmental Organizations-NGO) başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi devletlerin temsil edildiği örgütler hükümetler-arası kuruluşlardır. Sivil toplumun temsil edildiği Uluslararası Af Örgütü (AI), İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), Kızılay ve Kızıllaç gibi örgütler ise hükümetler-dışı kuruluşlardır. Ancak uluslararası sistemde çatı bir örgüt olan BM kendine özgü yapısıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. BM’nin inisiyatifleriyle kurulmuş uluslararası alanda aktif faaliyet gösteren alt kuruluşlar bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bahse konu bu kuruluşlardan bazılarıdır. Ayrıca BM’den önce var olup daha sonra BM sistemine katılan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) kuruluşlar da bulunmaktadır (UN, 2022). Ortaya çıkış nedenleri kurucu devletlerin amaçlarıyla doğrudan ilişkili olan uluslararası kuruluşlar; “Küresel ekonomik örgütler”, “Bölgesel siyasi örgütler”,

“Bölgesel ekonomik örgütler” Kolektif güvenlik örgütleri” şeklinde farklı kategorilere ayrılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçları, uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır. Dünyada askerî ve ekonomik güçler yeniden şekillenirken Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği olarak bilinen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) iki süper güç olarak ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ekonomik yapı, ideoloji, yönetim sistemi bakımından birbirinden farklı ve daha önce benzerine rastlanmayan iki dominant güç arasında büyük bir rekabet başlamıştır (Woods & Jones, 1991, s.110). Cepheleşme üzerine kurulan bu iki kutuplu dünyada 1990'lı yıllara kadar devam eden Soğuk Savaş; iki farklı ideolojik, siyasal ve ekonomik blok arasında yaşanmış, kendine has dinamikleri olan klasik savaş dışı bir süreçtir.

Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan sürecin bir ucunda ABD liderliğinde Avrupa ülkelerinin oluşturduğu NATO ülkeleri; diğer ucunda ise Sovyetler Birliği önderliğindeki Varşova Paktı yer almıştır. Dünya üzerinde hemen hemen bütün devletler kendine has yeni kuralları doğuran bu diyalektik sisteme bir şekilde dâhil olmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan küreselleşmenin etkileri 1980'li yıllarda bütün dünyaya yayılmıştır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1990'lı yıllarda uluslararası sistem yeniden şekillenirken Türk Dünyası için yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, 1983 yılına kadar Türk dünyasının tek bağımsız devletidir. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtının başlamasıyla Kıbrıs Adası'nda 1975'te Türk Federe Devleti kurulmuştur. Türk Federe Devleti Meclisi'nde oybirliğiyle alınan kararla 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) bağımsızlığını ilan etmiştir (Denktaş, 2004; Demirer, 1993). Egemenlik hakları, bazı siyasi saiklerle uluslararası konjonktürde tartışılrsa da Kıbrıs Adası'nın kuzeyinde, KKTC adında bağımsız bir Türk devleti bulunmaktadır. Nitekim 31 Mart 2004 tarihinde BM tarafından sunulan ve kamuoyunca Annan Planı olarak bilinen ‘BM Kapsamlı Çözüm Planı’nda (UN Comprehensive Settlement Plan of the Cyprus Question) “Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti, Federal Hükümeti ve Kurucu Devletleri” başlığını taşıyan 2. Maddesinin a bendinde “Kıbrıs Türk Devleti” adı resmen zikredilmiştir (UN, 2022). 15 farklı devleti tek çatı altında toplayan Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir (Kamalov, 2011, s.8). Böylece bağımsız Türk devletlerinin sayısı yediye yükselmiştir (Harita 1).



Harita 1. Bağımsız Türk Devletleri.

Çalışmada, Türk Dünyası ülkelerini oluşturan Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve KKTC'nin uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin ana hatlarıyla tasvir ve tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle Uluslararası kuruluşlarla ilgili alan yazını incelenmiş olup oldukça zengin içeriğe sahip kaynaklar dizisine rastlanılmıştır (Archer, 1995; Feld, & Jordan, 1988; Çalış vd., 2006; Kara, 2006; Cengiz, 2010; Ateş, 2012; Çağırın, 2013; Hasgüler & Uludağ, 2018). Kaynaklar uluslararası kuruluşları farklı konseptleriyle ele aldığı görülmektedir. Ancak Türk Dünyası ülkelerinin dâhil olduğu uluslararası kuruluşlarla ilgili verilerin bir bütün olarak sunulduğu çalışmalara rastlanılmamıştır. Beşerî ve ekonomik kaynaklarıyla büyük bir potansiyele sahip olan Türk Dünyasının ülkelerinin uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini bütün olarak ortaya koyan güncel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bilindiği üzere 1990 öncesinde Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan Sovyetler Birliği önderliğindeki Varşova Paketi'nde yer alırken Türkiye, ABD önderliğindeki NATO ülkeleri arasında yer almaktadır. 1990'lı yıllara kadar iki kutuplu dünyada, farklı cephelerde yer alan Türk Dünyası ülkelerinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası kuruluşlarla yürütülen ilişkiler nasıl şekillenmiştir? Yeni bir aktör olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) uluslararası sistemdeki önemi ve rolü nedir? Bu çalışma alan yazına güncel ve bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Yapılan araştırma mevcut literatürdeki çalışmalarını bütüncü güncel bir araştırmadır.

2. MATERYAL VE METOT

Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen bu çalışmada ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmanın verileri, alan yazındaki yapılmış araştırmalar, uluslararası kuruluşların resmi internet veri tabanı ve araştırmaya konu devletlerin dışişleri bakanlıklarına ait resmî web sitelerinden elde edilmiştir. Mesela BM ile ilgili veriler <https://news.un.org> adresinden derlenirken; Türk Devletleri Teşkilatı'na ilişkin veriler <https://www.turkkon.org/tr> adresinden derlenmiştir. Araştırma kapsamındaki diğer uluslararası kuruluşlara ilişkin veriler ise araştırmanın kaynakça kısmında sunulan bahse konu kuruluşların resmi internet sitelerinden derlenmiştir. Uluslararası kuruluşların resmi sitelerinden derlenen veriler, araştırma

kapsamındaki devletlerin dışişleri bakanlıklarının dijital platformlarında sunulan bilgilerle karşılaştırılıp teyit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara üyelik verileri, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi: <https://www.mfa.gov.tr/> kaynağından derlenmiştir. Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan ve KKTC'nin verileri de aynı şekilde diğer araştırmanın kaynakça kısmında sunulan dışişleri bakanlıklarının resmi sitelerinden derlenmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları araştırma konusu ülkelerin dışişleri bakanlıklarının resmî internet sitesinde uluslararası kuruluşlara ilişkin sunulan bilgiler belirlemiştir. Uluslararası alanda çatı bir kuruluş olarak BM araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Ancak BM'nin alt kuruluşları olan UNESCO, WHO, UNICEF, ILO, IMF, WB gibi yapılar bir makalenin boyutları aştığı için çalışma kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca, uluslararası sistemde Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), Akdeniz için Birlik (AİB) gibi birçok kuruluş araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Araştırma kapsamında uluslararası kuruluşların internet sayfalarında ve konuyla ilgili literatürde ayrıntılı şekilde tanıtıcı bilgiler yer aldığı için çalışmada kısa açıklamalara yer verilerek ilgili sayfalara atıfla yetinilmiştir. Ancak bahse konu örgütlerin kuruluş ve genişleme süreci ayrıntılı şekilde irdelenerek Türk Dünyası ülkelerinin üyelik süreci ve mevcut durumları tespit edilmiştir. Farklı kaynaklardan derlenen veriler Microsoft Excel programında işlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Üye devletlerin ve kuruluşların dağılım haritaları Coğrafi Bilgi Sistemleri-CBS aracılığıyla üretilmiştir. Veriler, araştırma kapsamında ele alınan ülkelerin uluslararası kuruluşlara ilişkin "faaliyet alanı ve üyelik durumu" bakımından karşılaştırılıp betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu analizler tablo ve haritalar kullanılarak sunulmuştur.

2.1. Etik Kurul Onayı

Bu araştırmanın kavramsal çerçevesinin hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması aşamalarının tamamında etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ANKAD Dergisi Yayın Kurulunun hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Tüm sorumluluk yazarlara aittir. Bu çalışmanın ANKAD Dergisi dışında herhangi bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt ederim. Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. “Türk Dünyası Ülkelerinin Uluslararası Kuruluşlarla İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmada kamuya açık bir kaynak olan ikincil kaynaklar ile web sayfaları taranarak *doküman analizi* tekniği kullanıldığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında Türk Dünyası ülkeleri Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin üye olduğu ve gözlemci ülke olarak dâhil olduğu uluslararası örgütler ele alınmıştır.

3.1. Birleşmiş Milletler (BM)

Uluslararası kuruluşların çatı örgütü Birleşmiş Milletler (BM) İkinci Dünya Savaşı sonrasında 24 Ekim 1945 tarihinde imzalanan anlaşmayla kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve BM'nin öncülü olan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) İkinci Dünya Savaşı'nı önleyemediği için 1946 yılında dağılmıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2018, s.90). Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı 1939-1945 döneminde Almanya, İtalya ve Japonya öncülüğünde oluşturulan Mihver ittifakı ile ABD, SSCB, İngiltere ve Çin öncülüğünde müttefik devletler arasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan BM tanımı, ilk kez İkinci Dünya Savaşı esnasında ‘Anti-Hitler Koalisyonu’nu oluşturan 26 müttefik ülkeyi vurgulamak için ABD'nin 32. Başkanı

Franklin D. Roosevelt tarafından kullanılmıştır. 9 Ağustos 1941 tarihinde New Foundland yakınlarında iki savaş gemisinde ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve SSCB lideri Stalin'inin yapmış olduğu görüşmede önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda 14 Ağustos 1941 tarihinde Atlantik Bildirisi ile BM'nin kuruluş süreci başlamıştır (Altınar, 2014, s.2-3; Armaoğlu, 2014, s.343-344). Atlantik Bildirisi'ne müteakip 1 Ocak 1942 tarihinde 26 ülke tarafından "Birleşmiş Milletler Deklarasyonu"yla BM kavramı resmîyet kazanmıştır. Mihver ittifakına karşı Anti-Hitler Koalisyonu olan 26 müttefik ülkeye yönelik askeri ve ekonomik bütün kaynaklarla kolektif bir savaş çağrısı olan bu belge, BM tarihinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur. 1943 yılında Moskova, Tahran ve Kahire'de yapılan konferanslarda; Fransa, Çin, Birleşik Krallık, ABD, SSCB tarafından bildiriler yayımlanmıştır. 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansında, ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve SSCB lideri Stalin Güvenlik Konseyinin daimi üyeleri ve bu devletlerin veto hakkı konusunda anlaşma sağlanırken, BM'nin yapısı ve organlarıyla ilgili hazırlık yapılmıştır. Ayrıca BM örgütünün resmen kurulup ilan edilmesi amacıyla 25 Nisan 1945'te San Francisco'da yapılması planlanan konferans kararı da Yalta Konferansında alınmıştır (Hasgüler & Uludağ, 2018, s.91). Nitekim BM'nin kurucu antlaşması niteliğindeki BM Şartı, 51 ülke tarafından 1945'te San Francisco'da imzalanmıştır. 1960 yılında BM'ye üye sayısı 98'e yükselirken; 1970 yılında 124'e ulaşmıştır. 1980 yılında BM üye sayısı 150'ye ulaşırken; 2000 yılında BM üye sayısı 189'u bulmuştur. 2011 yılında Güney Sudan'ın BM üye olmasıyla birlikte BM'nin üye sayısı 193'e ulaşmıştır (UN, 2022). Filistin ve Vatikan ise BM üye olmayan gözlemci ülkeler olarak kabul edilmiştir.

Türk Dili konuşan ülkeler açısında bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti 1945'te BM'nin 51 kurucu üyesinden biri olmuştur. Ayrıca Türkiye 1942'de "Birleşmiş Milletler Deklarasyonu"nu imzalayan 26 ülke arasında yer almıştır. Diğer Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan 1991 yılında BM üye olmuştur (UN, 2022; Türkiye DİB, 2022; Türkmenistan DİB, 2022; Azerbaycan DİB, 2022; Kırgızistan DİB, 2022; Özbekistan DİB, 2022; Kazakistan DİB, 2022). KKTC ise BM üyeleri arasından sadece Türkiye tarafından tanınmaktadır. Ancak KKTC bir devletin somut ve soyut bütün vasıflarını taşıyan bir yapıdır. Daha önce de vurgulandığı üzere Annan Planı olarak bilinen 'BM Kapsamlı Çözüm Planı'nda "Kıbrıs Türk Devleti" adı resmen zikredilmiştir (UN, 2022; KKTC; Türkiye DİB, 2022).

KKTC'nin durumuna benzer bir süreç yaşayan Kosova, BM üyesi 102 devlet tarafından tanınsa da BM tarafından tanınmıyor. Küresel ekonomi ve ticarete odaklanan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşlar tarafından tanınan Kosova, resmi olarak BM üye ülkeler listesinde yer almamaktadır. Jeopolitik anlamda bağımsız bir devlet olsa da BM tarafından hala Sırbistan'ın bir parçası olarak görülmektedir. Batı Sahra ise BM'ye üye 44 devlet tarafından tanınıyor. Tayvan (Çin Cumhuriyeti) BM üye 14 devlet; Güney Osetya BM üye 7 devlet; Abhazya BM üye 5 devlet tarafından tanınıyor (UN, 2022).

BM uluslararası düzeyde barış ve güvenliği korumak, savaşları önlemek ve barışa yönelik tehditleri bertaraf etmek için ülkeler arasında güvene dayalı dostane ilişkiler geliştirmeyi, ekonomik ve sosyal işbirliğini amaçlanmaktadır. Genel merkezi New York'ta bulunan her yıl düzenli olarak yapılan toplantılarla yapılmakta ve kararlar alınmaktadır. BM'nin teşkilat yapısı Genel Kurul, Güvenlik Konseyi (GK), Ekonomik ve Sosyal Konsey (EKOSOK), Vesayet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı ve BM Sekreteryası şeklinde örgütü altı farklı birimden oluşmaktadır. Bilindiği üzere BM'nin beş daimî üyesi ABD, Rusya, Çin, Birleşik Krallık ve Fransa BMGK'de mutlak veto hakkına sahiptir. Siyasal alanda bir yürütme organı olan GK'nin kararı 9/15 oranının onayı ve beş daimî üyenin aynı karar üzere oy kullanması gerekmektedir. Beş daimî üyenin herhangi birinin aksi yönde oy kullanması durumunda BMGK'de kararlara onay çıkmamaktadır (Arı, 2012; Hardt & Negri, 2015).

3.2. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kuruluş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılma aşamasında başlamıştır. SSCB'yi oluşturan ülkelerden Rusya Federasyonu, Belarus ve Ukrayna; 8 Aralık 1991 tarihinde Belarus'un başkenti Minsk'te toplanarak "Bağımsız Devletler Topluluğu Kuruluş Antlaşması" imzalamıştır. Böylece SSCB'nin jeopolitik gerçeklik ve uluslararası hukuki varlığı sona ererken Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BTD) temeli atılmıştır. BDT'nin kuruluş antlaşmasının imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra, 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'da toplanan Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna cumhuriyetin katılımıyla BTD Anlaşmasına bir Ek Protokol imzalanmıştır. Dağılmış olan SSCB üyesi 11 devlet, eşit koşullarda ve Yüksek Âkit Taraflar olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu beyan etmiştir. 1993 yılında Gürcistan'ın BDT'ye katılımıyla üye sayısı 12'ye yükselmiştir. Baltık ülkeleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya hariç Sovyetler Birliği üyesi 15 ülkeden 12'si BDT'ye üye olmuştur (BDT, 2022; Hüseyinov, 2003, s.387). Siyasal, askerî, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğini hedefleyen BDT, çok amaçlı bölgesel bir örgüttür. Bu nedenle yaşanan gelişmelere bağlı olarak BDT'nin üye sayısı zamanla değişmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) Üye Devletler.

BDT Kurucu Devletler	BDT'ye Üye Devletler	BDT'den Ayrılan Devletler	SSCB sonrası BDT'ye Üye Olmayan Devletler
1. Rusya	1. Rusya	1. Gürcistan	1. Letonya
2. Ukrayna	2. Belarus	2. Ukrayna (bazı anlaşmalardan çekildi)	2. Estonya
3. Belarus	3. Moldova		3. Litvanya
	4. Ermenistan		
	5. Tacikistan		
	6. Azerbaycan		
	7. Kazakistan		
	8. Kırgızistan		
	9. Özbekistan		
	10. Türkmenistan		
	11. Ukrayna		



Harita 2. Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) Üye Devletler.

Türk Dili konuşan ülkeler açısından bakıldığında; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan halen BDT bünyesinde aktif üyeler arasında bulunmaktadır (Azerbaycan DİB, 2022; Kırgızistan DİB, 2022; Özbekistan DİB, 2022; Kazakistan DİB, 2022). Türkmenistan ise milli kimliğinin bir parçası olarak kabul edilen “baki bitaraplık/ daimî tarafsızlık” ilkesi gereği 26 Ağustos 2005 tarihinde BDT tam üyeliğinden çıkmış ve “ortak üye” konumuna geçmiştir. Bu nedenle Türkmenistan 2005’ten bu yana BDT çatısı altında “ortak üye” adı altında yer almaktadır. Bazı kaynaklarda, özellikle dijital ortamda sunulan haberlerde Türkmenistan’ın BDT bünyesindeki “ortak üye” tanımını “gözlemci” şeklinde açıklamaktadır. Ancak Türkmenistan, BDT’nin dönem başkanlığını üstlenecek kadar bu yapının içinde yer almaktadır (Türkmenistan DİB, 2022).

İlk olarak siyasi bir nitelik taşıyan BDT’nin günümüzde temel önceliği ekonomik işbirliğidir (BDT, 2022). Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra üye ülkeler arasında işbirliğinin sürmesi kaçınılmaz olmuştur. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği’nde ekonomik yapı, birbirine tamamlayacak cumhuriyetler şeklinde düzenlenmiştir. Sanayileşme sürecini tamamlamış olan Sovyetler Birliği’nde farklı aşamaları farklı ülkelerde üretilerek kullanıma sunulan bir üretim sistemi kurulmuştur. Mesela Azerbaycan gibi bazı ülkeler enerji kaynağı sağlarken, Ukrayna gibi bazı ülkeler, fabrikalarla donatılarak üretim üssüne dönüştürülmüştür. Bu durum Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ülkeler arasında ilişkileri bir anlamda mecburi kılmıştır. BDT üyeleri arasında çok yönlü ve karmaşık bir işbirliği yürütülmektedir. Üye ülkelerin sorunlara farklı yaklaşımları ve bölgesel çözüm arayışları topluluk bünyesinde farklı devletlerarasında yeni anlaşmalar yapılarak ve yeni örgütlerin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi kuruluşlar bu anlayışın bir sonucudur.

3.3.Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)

Kolektif savunma örgütleri içinde, NATO ve Varşova Paktı en bilinen örgütlerdir. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla son bulunan Varşova Paktı’nın yerini Kolektif Güvenlik Örgütü (KGÖ) almıştır. Sovyetler Birliği’nden kalan sistem, BDT ülkelerini birçok alanda olduğu gibi güvenlik alanında da işbirliğine yönlendirmiştir. Yaşanan sorunlara çözüm arayışı, BDT üyeleri arasında farklı oluşumlara zemin hazırlamıştır. Rusya Federasyonu, 7 Mayıs 1992’de Rusya Silahlı Kuvvetleri’nin kuruluşuna ilişkin bir bildiri yayımlayarak ulusal ve bölgesel güvenliği daha etkin sağlamak amacıyla BDT üyelerini kolektif bir savunma antlaşmasına davet edilmiştir. Ortak kararlar ve ilkeler çerçevesinde buluşan farklı devletler, dış tehditlere karşı birlikte savunma kararı alarak somut uygulamaların hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (Dedeoğlu, 2003, s.31-32).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bölge ülkelerinin savunma sisteminde bazı sorunlar yaşanmıştır. Bozulan bütünleşik savunma sistemi nedeniyle bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetler, ordu ve güvenlik konusunda da işbirliği yapmıştır (Kydyralieva, & Abdıbartova, 2018, s.94). Rusya’nın çağrısıyla 15 Mayıs 1992 tarihinde Özbekistan’ın başkenti Taşkent’e toplanan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya, Ermenistan ve Tacikistan Kolektif Güvenlik Antlaşması (KGA) imzalamıştır. 1993 yılında Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Gürcistan anlaşmayı imzalayarak gruba katılmıştır. Sorumluluk alanı genişleyen KGA, jeopolitik anlamda önem kazanmıştır. İlk olarak 5 yıl için imzalanan anlaşma, üye devletlerin parlamentosunca onaylandıktan sonra 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak 1999 yılında 5 yıl daha uzatmak üzere yenilenen anlaşmayı sadece 6 ülke onaylamıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan anlaşmayı yenilemeyi reddetmiş ve KGA’dan çekilmiştir (KGÖ, 2022). Ermenistan’ın Hocalı katliamı nedeniyle KGAÖ’ye tepki gösteren Azerbaycan, Elçibey’in siyaseti bırakmasıyla bu örgüte üye olmuştur. Karabağ sorununu barış görüşmeleriyle çözmeyi planlayan Azerbaycan, KGAÖ’nün herhangi bir adım atmaması

nedeniyle bu örgütten ayrılmıştır (Azerbaycan DİB, 2022). Şu anda KGAÖ'nün toplam altı üyesi bulunmaktadır (Harita 3 ve Tablo 2).

Tablo 2. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) Üye Ülkeler.

KGAÖ Kurucu Ülkeler	KGAÖ'ye Üye Ülkeler	KGAÖ'den Ayrılan Ülkeler	KGAÖ'ye Gözlemci Ülkeler	SSCB çatısı altında bulunan KGAÖ'ye Üye Olmayan Ülkeler
1. Rusya	1. Rusya	1. Türkmenistan	1. Sırbistan	1. Letonya
2. Kazakistan	2. Belarus	2. Gürcistan	2. Afganistan	2. Estonya
3. Kırgızistan	3. Ermenistan	3. Azerbaycan		3. Litvanya
4. Tacikistan	4. Tacikistan	4. Özbekistan		4. Moldova
5. Ermenistan	5. Kazakistan			5. Ukrayna
6. Özbekistan	6. Kırgızistan			



Harita 3. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) Üye Ülkeler.

Rusya BDT'yi kurarak 1990'lı yıllarda Sovyet dönemdeki nüfuzunu korumayı amaçlasa da ekonomik ve siyasi kriz nedeniyle başarılı olamamıştır. 2000 yılında Vladimir Putin ve ekibinin iktidara gelmesiyle Rusya bölgesel ve küresel alanda aktif rol almaya başlamıştır. Bu süreçte 1992'de temelleri atılan Kolektif Güvenlik Anlaşması; 2002'de Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dönüşmüştür (KGAÖ, 2022). ABD'nin Orta Asya ülkelerindeki askeri üslerine konuşularak Afganistan'ı işgale başlarken; Rusya, KGA'yı tam teşekküllü uluslararası bir yapıya dönüştürmüştür (Kydyralieva, ve Abdıbartova, 2018, s.97). 2003 yılında BM Sekreterliğince tescillenen KGAÖ, uluslararası bir bölgesel örgüt statüsü kazanmıştır. 18 Eylül 2003 tarihinde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus'un anlaşmanın hukuki statüsünü onaylamasıyla KGAÖ üye devletlerin askerî-siyasî iş birliğini BDT kapsamı dışına taşınmıştır. Böylece KGAÖ güvenlik alanında koordinasyonunu sağlayan tam anlamıyla bağımsız bir mekanizmaya dönüşmüştür. 1994-1999 döneminde KGA'ya üye olan Özbekistan 2000-2005 döneminde tarafsız kalmıştır. Ağustos 2006'da yeniden KGAÖ'ye katılan Özbekistan; 2012'de üyeliğini askıya almıştır. 2010 yılında Ukrayna'nın KGAÖ'ye üye olmasına yönelik haberler yayılsa da 3 Haziran 2010 tarihinde Ukrayna Parlamentosu ülkenin herhangi bir askeri yapıya üye olmasını yasaklamıştır. Sadece askeri ittifaklar şeklinde iş birliğine izin verilmiştir (AU, 2022).

Rusya tarafından NATO'ya karşı kurulmuş bir ittifak olarak tanımlanan KGAÖ, Orta Asya ve Kafkaslarda aktif ve somut bir güç olarak rol almaya başlamıştır. Taraflarca imzalanan antlaşmanın 4. ve 6. KGAÖ'nin güvenlik politikasını vurgulamaktadır. Özellikle 4. Madde: saldırgan güçlere karşı müttefiklerin askerî harekâtlara son vermesini sağlamak için gereken önlemlerin alınacağı belirtilmektedir. Güvenliği bütün olduğunu vurgulayan bu madde, bir üye devlete yapılan saldırının tüm üye devletlere yapılmış bir saldırı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim 2005 yılında Özbekistan yönetiminin çağrısı üzerine Andican olayları nedeniyle KGAÖ bünyesindeki özel güvenlik birlikler Andican'a intikal ederek olaylara müdahale etmiştir. Kırgızistan'da 2010 yılında "Nisan Devrimi" olarak bilinen olaylarda hükümet yetkililere protestolara güvenliği tesis etmek için KGAÖ birliklerini ülkeye davet etmişti. 2021 yılında ise KGAÖ bünyesindeki özel güvenlik Kazakistan'da yaşanan olaylara müdahale etti. Zamlar ve sosyoekonomik gerekçelerle Kazakistan'ın batısında 2 Ocak 2021 'de başlatılan protestolar nedeniyle ülkede olağanüstü hal (OHAL) ilan edilmiştir. Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın 4. maddesi kapsamında, KGAÖ Konseyi, Kazakistan'daki durumu normalleştirmek ve istikrara kavuşturmak için KGAÖ'nün kolektif barış gücü görevlendirilmiştir (trthaber, 2022).

3.4. Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölge ülkelerinin varlıklarını sürdürme arayışı uluslararası birçok yeni örgütün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Cumhuriyetleri, egemenliğini ve ulusal güvenliği korumak için öncelikle ekonomik reformlar gerçekleştirerek kalkınma için uygun bölgesel koşulları oluşturulmayı amaçlamıştır (Büyükbay, 2006: 558). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden ülkelerin içinde bulunduğu somut gerçeklik, bu ülkeleri iş birliğine zorlamıştır. SSCB döneminde üye ülkeleri birbirine bağımlı kılacak şekilde düzenlenen ekonomik yapı; birliğin dağılmasından sonra ülkeler arasında birçok anlaşmaya zemin hazırlamıştır. Bu anlaşmaların ilkinin oluşturduğu BDT'nin beklentileri karşılamaması nedeniyle bölgede sorunların çözümüne yönelik yeni oluşumlara ihtiyaç duyulmuştur.

Avrasya Ekonomik Birliği fikri ilk defa Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından Mart 1994'te Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında dile getirilmiştir (İsmayıl, 2016, s.134; Lapenko, 2018, s.15; Hasan, 2021, s.79). Bu konuşmadan bir ay sonra Nisan 1994'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında imzalanan bir anlaşmayla "tek bir ekonomik alan" ilan edilmiştir. Kırgızistan ve Özbekistan arasında 1993 yılında ekonomik ilişkileri kurulmasını amaçlayan anlaşma bu kuruluşa zemin hazırlamıştır. Bölge ülkeleri arasında başlatılan bu işbirliği, 1995 yılında "Orta Asya Birliği" adıyla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Tacikistan'ın 1998'de birliğe dahil olmasıyla "Orta Asya Ekonomik Birliği (OAEB)" adını alan bu kuruluş, bölgesel bir nitelik kazanmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın 2002'de "Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAIÖ)" anlaşmasını imzalamasıyla OAEB feshedilmiştir. Bölge ülkelerini "Avrasya Ekonomik Topluluğu'na (AET) entegrasyona ilişkin 2004 yılında alınan karar, 7 Ekim 2005'te onaylanmıştır. OAIÖ feshedilse de bölge ülkeleri arasında "Orta Asya Liderleri İstişare Toplantısı" konseptinde görüşmeler devam etmektedir. 2005'te OAIÖ ile birleşen AET'nin temeli 1995'e yılında atılmıştır.

BDT üyeleri arasında Gümrük Birliği kurulması için girişimlerde bulunan Rusya, Kazakistan ve Belarus ile 1995 yılında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. 1996 yılında Kırgızistan ve 1997 yılında Tacikistan birliğe üye olmuştur. Ancak anlaşmanın somut olarak uygulanamaması nedeniyle; Kazakistan'ın başkenti Astana'da 10 Ekim 2000 tarihinde toplanan Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) kurmuştur. 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2003 yılında da Ermenistan gözlemci

olarak örgüte katılmıştır. 2006 yılında AET'ye katılan Özbekistan, iki yıl sonra 2008'de üyeliğinin geçici olarak askıya aldığı ilan etmiştir (İsmayıl, 2016, s.134-135). Üye ülkeler arasında iktisadi ve ticari etkileşimi sağlanmayı amaçlayan AET, aynı zamanda üyeler arasında Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alanın oluşturulmasını hedeflemiştir (Lapenko, 2018, s.17). Rusya'nın Soçi kentinde 2006 yılında toplanan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan Tacikistan, Özbekistan ve Belarus temsilcileri AET kapsamında Gümrük Birliği kurmuştur. Örgütün kurucu üyeleri Rusya, Kazakistan ve Belarus tarafından onaylanan bu anlaşma; Kırgızistan Tacikistan, Özbekistan üyeliğe daha sonra başvuracağını bildirmiştir (Tablo 3). 2007'de Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de Gümrük Birliği'nin kapsamının genişletilmesi için bir dizi karar alınmıştır. Bu kapsamda Rusya, Kazakistan ve Belarus arasında 2010 yılı itibariyle yoğun bir ekonomik entegrasyon süreci başlamıştır.

BM Genel Kurulu'nda Aralık 2003'te AET'ye gözlemci statüsü verilmiştir. Aralık 2007'de ise BM Genel Kurulu tarafından AET ve BM arasında iş birliğine ilişkin karar onaylanmıştır. 2013 yılında yayımlanan bir deklarasyonda Avrasya Ekonomi Topluluğu'nun adının (AET) Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) olarak değiştirilmiştir. Avrasya'da Avrupa Birliği'ne benzer uluslararası bir birlik hedefiyle; Rusya, Kazakistan ve Belarus 29 Mayıs 2014'te Astana'da antlaşmasıyla AEB kurulmuştur (AEB, 2022a, Avcu, 2014, s.227).

Tablo 3. Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB / EurAseC) Üye Ülkeler.

AEB Kurucu Devletler	AEB 'ye Üye Devletler	AEB'den Ayrılan Devletler	SSCB çatısı altında bulunan AEB'ye Üye Olmayan Devletler
1. Rusya	1. Rusya	1. Özbekistan	1. Letonya
2. Kazakistan	2. Kazakistan		2. Estonya
3. Belarus	3. Belarus		3. Litvanya
4. Kırgızistan	4. Kırgızistan		4. Gürcistan
5. Tacikistan	5. Ermenistan		5. Türkmenistan
			6. Moldova
			7. Ukrayna
			8. Azerbaycan



Harita 4. Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB / EurAseC) Üye Ülkeler.

AET üyeleri arasında mal, hizmet, sermaye ve işgücü dolaşımının serbest hale gelmesi planlanmaktadır. Post-Sovyet ülkelerin biri olan Ukrayna'nın 2013'te ATE'ye gözlemci olarak

katılım önerisi kabul edilmiştir. Memorandum imzalanması kararlaştırılmıştır; ancak 2014 yılında Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı ilhak etmesi görüşmeleri sonlandırmıştır. Ermenistan 2014 yılında Minsk'te düzenlenen zirvede AEB'ye üye olmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Kırgızistan ise 2015 yılında AEB'ye resmen üye olmuştur (AEB, 2022a, Duran ve Yılmaz, 2020, s.37). Türk Dünyası ülkeleri açısından AEB, Kazakistan kurucu ülke olarak birlik içerisinde ön plana çıkarken, Kırgızistan birliğe üye Türk devletidir (Harita 4).

3.5.Şanghay İşbirliği örgütü (ŞİÖ)

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan öncülüğünde “Şanghay Beşlisi” adıyla kurulmuştur. Çin'in Şanghay kentinde “Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşması'nın imzalanmasıyla kurulan ŞİÖ, üye ülkelerin sınır bölgelerinde güvenliğinin artırılması, sınır bölgelerinin silahsızlandırılması, siyasi ve ekonomik alanlarda karşılıklı güvenliğe dayalı uluslararası bir örgüttür. Özbekistan'ın 2001 yılında bu örgüte katılımıyla Şanghay Beşlisi'nin adı Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. Kazakistan Nursultan şehrinde 2017'de gerçekleştiren zirvede Hindistan ve Pakistan ŞİÖ katılımıyla üye sayısı sekize yükselmiştir. ŞİÖ'de gözlemci ülke olarak yer alan İran'ın 2021 yılında bu gruba dâhil olmasıyla üye sayısı dokuza çıkmıştır (Harita 5). ŞİÖ'nün amacı, ilkeleri, faaliyet alanı ve dış ilişkiler gibi temel hususlar 2002'de Petersburg'da netleştirilmiştir. ŞİÖ üyeleri arasında ekonomik ilişkileri genişletmek amacıyla 2003 yılında yeni anlaşmalar imzalanmıştır. 2004 yılında ise Taşkent zirvesinde Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi (RATS) kurulmuştur (ŞİÖ, 2022; Altundağ, 2016, s.109). 2007 yılında Tacikistan başkenti Duşanbe'de ŞİÖ ile KGAÖ arasında uyuşturucu trafiği, suç ve güvenlik konusunda anlaşmalar imzalanmıştır. Özellikle ortak enerji projelerinin öncelikli konu olduğunu vurgulayan ŞİÖ, petrol, doğalgaz ve su kaynaklarının ortak kullanımı konusunda bölge ülkeleri arasında uzlaşmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda 2013 yılında ŞİÖ üyeleri arasında Enerji Kulübü mutabakat zaptı imzalanmıştır (Altundağ, 2016, s.110).

Tablo 4. Şanghay İşbirliği örgütü (ŞİÖ) Üye Ülkeler.

ŞİÖ Kurucu Devletler	ŞİÖ'ye Üye Devletler	ŞİÖ Gözlemci Devletler	ŞİÖ Diyalog Ülkeleri
1. Çin Halk Cum.	1.Çin	1. Belarus	1. Türkiye
2. Rusya	2.Rusya	2. Moğolistan	2. Azerbaycan,
3. Kazakistan	3.Kazakistan	3. Afganistan	3. Sri Lanka,
4. Kırgızistan	4.Kırgızistan		4. Ermenistan,
5. Tacikistan	5.Tacikistan		5. Kamboçya,
	6.Özbekistan,		6. Nepal,
	7.Pakistan		7. Suudi Arabistan
	8.Hindistan		8. Mısır
	9.İran		9. Katar



Harita 5. Şanghay İşbirliği örgütü (ŞİÖ) Üye Ülkeler.

Dünyanın önemli üretim üssüne dönüşen Çin ve Rusya'nın çabalarıyla kurulan ŞİÖ, doğal kaynaklar ve enerji konusundaki faaliyetleriyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, ŞİÖ bölge dışı güçlerin Orta Asya'da rol almasını engellemeyi hedeflemektedir (Altundağ, 2016, s.101). Jeostratejik anlamda Rusya Federasyonu ve Çin arasında sıkışmış Orta Asya devletleri, denge siyaseti kapsamında ŞİÖ'ye dâhil olmuştur (Çolakoğlu, 2004, s.173). Türk Dünyası ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ŞİÖ'nün aktif üyeleri olarak yer alırken Türkiye ve Azerbaycan diyalog ortağı statüsüyle örgüte dâhil olmuştur (Tablo 4). Türk Dünyası ülkelerinden Kazakistan, ŞİÖ üyeleriyle ilişkilerinde ekonomik faaliyetler kadar sınır güvenliğini sağlayarak güvenlik sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Ekonomik olarak sıkıntı yaşayan Kırgızistan'ın ŞİÖ'ye yaklaşımında güvenlik ve ekonomik faktörler etkili olmuştur. Kırgızistan'da 2005'te yaşanan "Lale Devrimi" ve 2010'da yaşanan "Nisan Devrimi" sürecinde ŞİÖ, Kırgızistan'ın beklentilerine cevap verememiştir. Renkli devrimler yaşandığı bu süreçte ABD ve AGİT'in ülkede daha etkili olması dikkat çekmiştir. Özbekistan'ın ŞİÖ'ye üyeliğinde ekonomik etkenler ön plana çıkmaktadır (Altundağ, 2016, s.117).

3.6. GUAM-DEKÖ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede ortaya çıkan önemli kuruluşlardan biri olan GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) 10 Ekim 1997 tarihinde kurulan uluslararası sitemde dikkat çeken bölgesel bir örgüttür. Bölgede faaliyet gösteren diğer örgütlerden farklı olarak GUAM, Batı ile organik bağları bulunmaktadır. 1996'da Viyana'da düzenlenen Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA) Taraf Devletler Konferansı'nda buluşan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın daha fazla işbirliği kararıyla GUAM'ın temeli atılmıştır. 1997'de Strazburg'da yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde bir araya gelen dört ülkenin liderleri, GUAM Danışma Forumu'nu imzalamıştır. GUAM, Rusya Federasyonu'nun Post-Sovyet algısına karşı kurulmuş uluslararası bir örgüttür. 1997 yılında Kiev Zirvesi'nde GUAM üyeleri arasında ekonomik, insani ve sosyal konularda işbirliğinin genişletilmesi, demokratik değerlerin yaşatılması, uygulanması, bölgesel ve küresel güvenliğin güçlendirilmesi, AB ile entegrasyon amaçlanmıştır. Nisan 1999'da Özbekistan'ın bu örgüte üye olmasıyla birlikte örgütün adı; GUUAM olarak değiştirilmiştir. 1999-2005 yıllarında GUUAM bünyesinde yer alan Özbekistan, 2005 yılında Karakalpakistan'da yaşanan Endican Olayları nedeniyle bu gruptan ayrılması nedeniyle örgütün adı yeniden GUAM'a dönüşmüştür. 2006 yılında Kiev'de yapılan zirvede ise bu örgütün adı "Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü" (GUAM) olarak değiştirilmiştir. Ancak uluslararası konjonktürde bu örgütün adı hala GUAM

şeklinde anılmaktadır. Geniş anlamda bölgedeki Post Sovyet algısını yaymaya çalışan Rus etkisine karşı kurulmuş olan GUAM, 2006 Kiev zirvede alınan kararlar uluslararası bir örgüt niteliği kazanmıştır (GUAM, 2022). Kurucu devletler şu anda GUAM'ın mevcut üye devletleridir. Türkiye ve Letonya ise gözlemci devletlerdir (Harita 6 ve Tablo 5).

Tablo 5. Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) Üye Ülkeleri.

GUAM Kurucu Ülkeler	GUAM'a Üye Ülkeler	GUAM Gözlemci Ülkeler	GUAM'dan ayrılan Ülkeler
1. Gürcistan	1. Gürcistan	1. Türkiye	3. Özbekistan
2. Ukrayna	2. Ukrayna	2. Letonya	
3. Azerbaycan	3. Azerbaycan		
4. Moldova	4. Moldova		



Harita 6. Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) Üye Ülkeleri.

Türk Dünyası ülkeleri açısından GUAM, kurucu üye olan Azerbaycan gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, GUAM'ın kurulmasında önemli rol oynamıştır. Özbekistan ise GUAM'ı Rusya'nın hegemonik güç olarak Post-Sovyet dayatmasına karşı alternatif bir çıkış kapısı olarak değerlendirmektedir. GUAM'da gözlemci ülke olarak yer alan Türkiye, Karadeniz lokasyonunda ve Kafkasya'da üye ülkelerle işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

3.7. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan liderliğinde ekonomik amaçlarla kurulmuş bir teşkilattır. Tarihi kökleri Sadabat Paktı'na kadar uzanan EİT'nin kuruluşu Türkiye, İran ve Pakistan tarafından 1964 yılında İstanbul'da imzalanan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) anlaşmasına dayanmaktadır. Üç ülkenin 1977'de imzaladığı İzmir Anlaşması ile ilişkilere hukuki bir zemin oluşturulmuştur. Türkiye, Pakistan ve İran arasında yeniden gelişen ekonomik ilişkilerin başka bir isim altında sürdürülmesi kararlaştırılmasıyla 1985'te Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) kurulmuştur. Protokolün bazı maddelerinden kaynaklanan ihtilaflar nedeniyle 1990 yılında Pakistan'ın başkenti İslamabad'da yeniden toplanan EİT Yüksek Konseyi; 1977 tarihli İzmir Anlaşması'nı tadil eden yeni bir protokolle ilişkileri güçlendirmiştir (EİT,2022). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan EİT'ye üye olmuştur (Harita 7). Afganistan'ın üye olmasıyla

EİT'nin üye sayısı ona çıkmıştır Şu anda EİT bünyesinde aktif on üye ve bir gözlemci üye devlet bulunmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Üye Ülkeler.

EİT Kurucu Devletler	EİT'ye Üye Devletler	EİT Gözlemci Devletler	EİT Diyalog Ülkeleri
1. Türkiye 2. İran 3. Pakistan	1. Türkiye 2. İran, 3. Pakistan 4. Kazakistan 5. Kırgızistan 6. Özbekistan 7. Tacikistan 8. Azerbaycan 9. Türkmenistan 10. Afganistan	1. Kuzey Kıbrıs adıyla KKTC	



Harita 7. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Üye Ülkeler.

EİT'nin genel merkezi ve kültür bürosu İran'da bulunurken ekonomi bürosu Türkiye'de ve bilim bürosu ise Pakistan'da yer almaktadır. 2003'te Pakistan'ın başkenti İslamabad'da imzalanan ticaret anlaşmasıyla EİT'ye uluslararası alanda statü ve güç kazandırmıştır. Ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması ve geliştirilmesi teşvik eden bu anlaşmayla üye ülkelerin potansiyelinin etkin bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ancak üye devlet arasındaki ortak pazar, gümrük birliği veya serbest bölge oluşturamamıştır. Daha çok kültürel ve ekonomik alanda iş birliğini odaklanana EİT; aynı zamanda üye ülkeler arasında kültürel bağları güçlendirmek amaçlanmaktadır. Üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde rol oynayan çok yönlü bir platform olan EİT, Türk Dünyası ülkeleri açısından yeni fırsatları sunan bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda KKTC'nin uluslararası statüsünün güçlendirilmesi EİT ile görüşmeler yürütülmektedir. Bu kapsamda KKTC EİT bünyesinde gözlemci üye olarak yer almaktadır (Tablo 6).

3.8. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Soğuk Savaş döneminde NATO ile Varşova Paketi arasında diyalog ortamı oluşturarak gerginliği düşürmek ve anlaşmazlıklara çözüm üretmeyi amaçlayan Avrupa Güvenlik ve

İşbirliği Konferansı (AGİK)’nin müzakere forumu ve konferanslar diplomasisi zamanla uluslararası bir örgüte dönüşmüştür. Batı Bloku’nun “karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimleri” müzakerelerine başlanması için sunulan öneri, Doğu Bloku tarafından kabul edilmesiyle 1973’te Helsinki’de görüşmeler başlamıştır. 1975 yılında 33 Avrupa ülkesiyle birlikte ABD ve Kanada tarafından imzalanan “Helsinki Nihai Senedi” AGİK kuruluş süreci başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kuruluş amacını kısmen yitiren AGİK, yeni dünya düzenin risk ve tehditlerine karşı uyum sürecine odaklanmıştır. 1990 Paris Şartı’yla AGİK’in kurumsallaşmasına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. 1992 Helsinki Zirvesi’nde siyasi danışma mekanizmaları ve diğer daimî organları tesis edilerek örgütün kurumsal yapısı oluşturulmuştur. 1994 yılında Budapeşte Zirvesi’nde alınan kararla “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) adı; “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)” şeklinde değiştirilmiştir. Siyasi, askeri, ekonomik, çevre konusunda norm ve standartlar geliştiren AGİT üye ülkelerde demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan hakları alanlarındaki çalışmalarını desteklemektedir (AGİT, 2022). Avrupa, Orta Asya ve Kuzey Amerika kıtasına dağılmış 57 üye ülkesi bulunan AGİT, çok yönlü bölgesel bir örgüttür (Tablo 7). Terörizm, polisiye faaliyetler, sınır güvenliği ve yönetimi, ekonomi ve çevre sorunları, ayrımcılıkla mücadele, göç ve entegrasyon, insan ticaretiyle mücadele gibi alanlarda faaliyetler AGİT’in öncelikleri arasındadır. Çok sayıda uluslararası, bölgesel ve alt-bölgesel örgütle düzenli işbirliği yapan AGİT; BM, AB, AK ve NATO ile birçok alanda siyasi ve operasyonel düzeyde işbirliği yapmaktadır.

Tablo 7. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Üye Ülkeler.

AGİT’e Üye Devletler		AGİT Akdeniz İşbirliği Ortakları	AGİT Asyali İşbirliği Ortakları
1. ABD	29.	Kazakistan	1. Cezayir
2. İngiltere	30.	Slovakya	2. Fas
3. Monako	31.	Çek Cum	3. İsrail
4. Almanya	32.	Kırgızistan	4. Mısır
5. İrlanda	33.	Slovenya	5. Tunus
6. Norveç	34.	Danimarka	6. Ürdün
7. Andorra	35.	Letonya	
8. İspanya	36.	Tacikistan	
9. Özbekistan	37.	Ermenistan	
10. Arnavutluk	38.	Lihtenştayn	
11. İsveç	39.	Türkiye	
12. Polonya	40.	Estonya	
13. Avusturya	41.	Litvanya	
14. İsviçre	42.	Türkmenistan	
15. Portekiz	43.	Finlandiya	
16. Azerbaycan	44.	Lüksemburg	
17. İtalya	45.	Ukrayna	
18. Romanya	46.	Fransa	
19. Belarus	47.	Macaristan	
20. İzlanda	48.	Vatikan	
21. Rusya	49.	GKRY	
22. Belçika	50.	Makedonya	
23. Kanada	51.	Yunanistan	
24. San Marino	52.	Gürcistan	
25. Bosna- Hersek	53.	Malta	
26. Karadağ	54.	Hırvatistan	
27. Sırbistan	55.	Moğolistan	
28. Bulgaristan	56.	Hollanda	

Türk dili konuşan ülkeler açısından AGİT'in yeri ve rolüne bakıldığında; Türkiye, AGİT'in kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Türkiye, örgüt bünyesinde siyasi-askeri, ekonomi-çevre odaklı aktif ve yapıcı bir tutum sergilemektedir. Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla AGİT'e üye olmuştur. Azerbaycan'ın temel meselesi olan Dağlık Karabağ sorunu AGİT bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu'nda uzun yıllar görüşülmüştür. Fransa, Rusya Federasyonu ve ABD'nin eş başkanlığını yaptığı Minsk Grubu, Dağlık Karabağ soruna çözüm üretememiştir. Ermenistan işgalinin yayılcı politikası ve saldırıları, 2021 yılında Azerbaycan Milli Ordusu'nun müdahalesiyle önlenmiştir.

3.9. Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK)

Asya kıtasında ülkeler arasında güvenlik ve işbirliği süreci başlatılmasını amaçlayan Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK), 1992 yılında BM 47. Genel Kurul toplantısında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in önerisiyle oluşturulmuştur. Asya kıtasında AGİT'e benzer uluslararası bir örgütün oluşturulmasını hedefleyen AİGK temeli 1993'te Kazakistan koordinatörlüğünde atılmıştır. Amaçları ve kurumları bakımında AGİT'e benzer bir çatı altında Asya ülkelerini buluşturan AİGK; ekonomi, çevre ve iklim değişikliği, güvenlik, askeri-siyasi olmak üzere beş ana konuya odaklanmıştır. Özellikle güvenlik konusunda çok taraflı yaklaşımların geliştirilmesi benimsenmiştir. Üye profili farklı nitelik ve değerlere sahip ülkelerden oluşan AİGK bünyesinde 27 üye devlet, 9 gözlemci devlet bulunmaktadır (Tablo 8). Ayrıca 5 uluslararası kuruluş gözlemci olarak AİGK toplantılarına katılmaktadır (AİGK, 2022). Bir dizi konferansla temeli atılan AİGK 2002'de kalıcı bir yapıya dönüştürülmüştür.

Tablo 8. Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) Üye Ülkeler.

AİGK Üye Devletler	AİGK Gözlemci Devletler	AİGK Gözlemci Kuruluşlar	AİGK Ortak Kuruluşlar
AİGK'ye Üye Devletler			
1. Azerbaycan	1. Türkmenistan	1. Birleşmiş Milletler	1. Birleşmiş Milletler
2. Afganistan	2. Belarus	2. AGİT	Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC)
3. Bahreyn	3. Endonezya	3. Arap Ligi	2. Şanghay İşbirliği Örgütü
4. Bangladeş	4. Filipinler	4. TÜRKPA	3. Şanghay İşbirliği
5. BAR	5. Japonya	5. Uluslararası Göç Örgütü	Örgütü'nün Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (SCO RATS)
6. Çin	6. Malezya		4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)
7. Filistin	7. Sri Lanka		5. Kazakistan Halk Meclisi
8. Hindistan	8. Ukrayna		
9. Irak	9. ABD		
10. İran			
11. İsrail			
12. Kamboçya			
13. Katar			
14. Kazakistan			
15. Kırgızistan			
16. Kore Cumhuriyeti			
17. Mısır			
18. Moğolistan			
19. Özbekistan			
20. Pakistan			
21. Rusya Federasyonu			
22. Sri Lanka			
23. Tacikistan			
24. Tayland			
25. Türkiye			
26. Ürdün			
27. Vietnam			

Uluslararası alandaki etkinliği giderek artan AİGK, Türk dili konuşan ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Farklı güvenlik prensiplerine sahip ülkeleri bir çatı altında buluşturan AİGK önceliği, Asya kıtasında sürdürülebilir bir güven ortamı inşa etmektir. Üye ülkeler arasındaki ilişkilerin çerçevesi “1999 AİGK Üyesi Ülkeler Arası İlişkileri Düzenleyen İlkeler deklarasyonu” ve “Almatı Senedi” ile belirlenmiştir. Kazakistan, 2002-2010 dönemini kapsayan sekiz yıllık süreçte AİGK dönem başkanlığını yürütmüştür. 2002 ve 2006 yıllarında Almatı’da Devlet ve Hükümet Başkanları düzeyindeki iki Zirve Toplantısı gerçekleştirilmiştir. İlk Zirvede kabul edilen “Almatı Senedi” AİGK’in kurumsal yapısını ve geleceğe yönelik çalışma alanlarını belirlemiştir. 2010-2014 yılları arasında AİGK Dönem Başkanlığı Türkiye tarafından yürütülmüştür. 2015 yılı itibarıyla dönem başkanlığı Çin’e devredilmiştir. Çin’in Tacikistan’a devrettiği AİGK dönem başkanlığı 2020-2022 döneminde yeniden Kazakistan tarafından üstlenilmiştir (AİGK, 2022). Türk devletleri AİGK bünyesinde Asya kıtasının güvenliği ve istikrarlı kalkınması açısından önemli bir sorumluluk üstlenmektedir.

3.10. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT)

Bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütü olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT), Türkiye öncülüğünde 1992’de düzenlenen İstanbul Zirvesinde alınan kararlar kurulmuştur. KEİT’nin 13 üye ülke ve 12 gözlemci ülke bulunmaktadır (Harita 8). Üye ülkeler arasında ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan KEİT, coğrafi yakınlık ilkesini esas almıştır. Öncelikle Karadeniz havzasında güvenlik ve barışın sürdürülmesi, istikrarın sağlanması amaçlanmıştır (KEİT, 2022). Karadeniz çevresi dışında, farklı bölgelerde bulunan ülkelerin KEİT’e bünyesinde gözlemci olarak yer alması teşkilatın önemini göstermektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT)

KEİT Kurucu Devletler	KEİT’ye Üye Devletler	KEİT Gözlemci Devletler	KEİT Diyalog Ülkeleri
1. Arnavutluk	1. Arnavutluk	1. Amerika Birleşik Devletleri	
2. Azerbaycan	2. Azerbaycan	2. Avusturya	
3. Bulgaristan	3. Bulgaristan	3. Belarus	
4. Ermenistan	4. Ermenistan	4. Çek Cumhuriyeti	
5. Gürcistan	5. Gürcistan	5. Fransa	
6. Moldova	6. Moldova	6. Hırvatistan	
7. Romanya	7. Kuzey Makedonya	7. İsrail	
8. Rusya	8. Romanya	8. İtalya	
9. Türkiye	9. Sırbistan	9. Mısır	
10. Ukrayna	10. Türkiye	10. Polonya	
11. Yunanistan	11. Ukrayna	11. Slovakya	
	12. Yunanistan	12. Tunus	



Harita 8. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT).

KEİT Türk dili konuşan ülkeler açısından değerlendirildiğinde; öncelikle KEİT'in kuruluşuna öncülük eden Türkiye, kuruluşun günümüz faaliyetlerine de aktif öncülük etmektedir. Ayrıca, KEİT'in daimî Sekreteryası İstanbul'da bulunmaktadır. Azerbaycan ise teşkilata üye olan bir başka Türk Devleti'dir (KEİT, 2022).

3.11. Avrupa Birliği (AB)

Türkiye ve KKTC'yi doğrudan ilgilendiren bir kuruluş olan Avrupa Birliği (AB), uluslararası etkin siyaseti ve gücü nedeniyle aldığı kararlar diğer Türk devletlerini de etkilemektedir. AB'nin temeli Avrupa'da kömür ve çelik endüstrisinin yönetimini bir araya getirmek amacıyla 1951 yılında atılmıştır. Avrupa'yı büyük savaşlara sürükleyen kömür ve çelik kaynakları birlikte yönetilmesini öneren Schuman Deklarasyonu'nu 1950 yılında Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından imzalanmıştır. 1951 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kömür ve çelik kaynaklarının yönetiminde bağımsız ve uluslararası bir kurum oluşturulmuştur. Ekonomik amaçlar için bir araya gelen Avrupa ülkeleri; 1951'den günümüze bilimsel, sosyal ve kültürel alanlarda birçok antlaşma imzalamıştır. 1957 yılında Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur. AET ve EURATOM 1967'de 'Füzyon' adı verilen bir anlaşmayla tek çatı altında birleşmiştir. 1986 yılında ise Avrupa Tek Senedi'nin (SEA) imzalanmasıyla AET Antlaşması değişmiş ve Tek Pazar tanımının yolu açılmıştır. 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşmasıyla Avrupa Topluluğu (AT) adı altında AB resmen kurulmuştur. AB antlaşmayla ekonomik bütünleşmenin yanında siyasal bütünleşme süreci başlamıştır. Avrupa entegrasyonu siyasal boyutunun tümünü ifade etmek amacıyla AB kavramı kullanılır olmuştur (Koç, 2004, s.57; Friedman, 2015, s.147). Maastricht Antlaşması'nda vurgulanan üç sütunlu Avrupa Birliği'nin dayanağı; Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET ve EURATOM), ilk sütunu; "Ortak Dışişleri Güvenlik Politikası" ikinci sütunu; Adalet ve İçişleri" üçüncü sütunu oluşturmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik hedefler için bir araya gelen Avrupa ülkeleri; dünya siyasetine yön veren uluslararası bir güç oluşturmuştur.

Tablo 10. Avrupa Birliği'ne (AB) Üye Ülkeler

AB Kurucu Ülkeler	AB'ye Üye Ülkeler	AB Aday Ülkeler	AB'ye Potansiyel Aday Ülkeler	AB'den Ayrılan Ülkeler
1. Fransa	1. Almanya	15. Çek Cum.	1. Türkiye	1. İngiltere
2. Almanya	2. Belçika	16. Estonya	2. Arnavutluk	2. Kosova
3. İtalya	3. Fransa	17. GKRY	3. Karadağ	
4. Belçika	4. Hollanda	18. Letonya	4. Kuzey Makedonya	
5. Hollanda	5. İtalya	19. Litvanya	5. Sırbistan	
6. Lüksemburg	6. Lüksemburg	20. Macaristan		
	7. Danimarka	21. Malta		
	8. İrlanda	22. Polonya		
	9. Yunanistan	23. Slovakya		
	10. İspanya	24. Slovenya		
	11. Portekiz	25. Bulgaristan		
	12. Avusturya	26. Romanya		
	13. Finlandiya	27. Hırvatistan		
	14. İsveç			

Hollanda, İtalya ve Lüksemburg, Batı Almanya, Belçika, Fransa'dan oluşan ve "Altılar" olarak bilinen grup AB kurucu üyeleridir. 1973 yılında Birleşik Krallık (İngiltere), Danimarka ve İrlanda AT'ye katıldı. Bu ilk genişlemeyle üye sayısı 9'a çıktı. 1981 yılında Yunanistan, AT'nin 10. üyesi oldu. 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla üye sayısı 12'ye çıkarken AT güneye doğru genişledi. Finlandiya, Avusturya ve İsveç 1995'te AB'ye üye oldu. Böylece üye sayısı 15'i buldu. 2004'te ise Estonya, Çek Cumhuriyeti, GKRY, Letonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Malta'dan oluşan on ülkenin AB'ye katılmasıyla üye sayısı 25'e çıktı. Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılında AB'ye katılımıyla üye sayısı 27'ye yükseldi. 2013 yılında Hırvatistan'ın katılımıyla AB üye sayısı 28'e ulaştı. Ancak 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB üyeliğinden çekilmesiyle üye sayısı 27'ye düştü (Harita 9).

**Harita 9.** Avrupa Birliği'ne (AB) Üye Ülkeler.

2003'te adaylık başvurusunu yapmış olan Hırvatistan ile 2005'te müzakerelere başlanmıştır. 2004'te adaylık başvurusu yapan Makedonya ise 2005'te aday ülke statüsü kazanmıştır. Arnavutluk, Sırbistan-Karadağ, Bosna Hersek ve BM güvencesi altında korunan Kosova adaylık statüsü bekleyen ülkeler arasındadır (Tablo 10). 2010'da katılım müzakerelerine başlayan İzlanda, 2015'te adaylık başvurusunu geri çekmiştir.

Türk Devletleri arasında Türkiye'nin 1959'da başlayan AB serüveni 2022 yılında aday ülke statüsünde devam etmektedir. Türkiye 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye remen başvurmuştur. 27 Eylül 1959'da Türkiye ile AET ortaklık arasında başlayan müzakereler, 12 Eylül 1963'te Türkiye-AET Ortaklık (Ankara) Anlaşmasıyla devam etmiştir. 14 Nisan 1987 tarihinde AET'ye tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak kurulmasını amaçlayan 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması; nihai olarak 1995 yılında Gümrük Birliği'nin tesis edilmesiyle yeni bir aşamaya geçilmiştir. 1999 yılında AB'ye Katılım Ortaklığı Belgesi'nin imzalanmasıyla Türkiye'nin AB adaylık süreci resmen başlamıştır. AB uyum yasaları kapsamında birçok yönetsel düzenleme yapılmıştır. 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiği belirtilerek 3 Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerine başlanması kararlaştırılmıştır.

AB, KKTC'yi doğrudan ilgilendiren bir kuruluştur. Kıbrıs Adası'nın güney kısmında bulunan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) 4 Temmuz 1990 tarihinde "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla AB'ye üyelik başvurusu yapmıştır. 2004 yılında AB'ye resmen kabul edilen GKR yönetimi AB bünyesinde adanın sözde tamamını temsil ettiğini iddia etmektedir. Somut gerçeklikle hiçbir şekilde bağdaşmayan bu durum KKTC'nin temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca, GKR yönetiminin Doğu Akdeniz'deki tek taraflı hidrokarbon faaliyetlerinin AB tarafından desteklenmesi Kıbrıs Adası'nda yaşanan sorunu uluslararası bir meseleye dönüştürmektedir.

3.12. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)

Kolektif savunma örgütleri arasında en çok bilinen Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuştur. Bilindiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1990'lı yıllara kadar devam eden süreç Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılmaktadır. ABD liderliğinde Avrupa ülkeleri NATO ittifakı altında bir araya gelirken SSCB liderliğinde Varşova Paktı oluşturulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikası nedeniyle Doğu Avrupa'ya nüfuz etmeye başlamıştır. Avrupa devletlerini tedirgin eden bu süreç NATO'nun kuruluşunu sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda varlığını hissettiren AB; İkinci Dünya Savaşı sonrasında resmen tek aktör olarak rüştünü kanıtlamayacak projelere odaklanmıştır. Bu nedenle Avrupa'nın güvenlik ihtiyacını öncelikli bir mesele olarak ele almıştır. Stratejik önem arz eden ülkelerle işbirliği kurmuştur. 1947'de Sovyet tehdidine karşı Truman doktrini olarak bilinen askeri ve mali yardım yapılması planlanmıştır. Bu kapsamda Avrupa ülkeleri, Türkiye ve Yunanistan'ı ekonomik olarak desteklemek amacıyla 1948 yılında Marshall Planı'nı hayata geçirmiştir (Aksu-Ereker, 2019, s.1). Sovyet tehdidine karşı başlatılan uygulamalar ve müzakere süreci 1949 yılında Washington'da 12 ülkenin katılımıyla NATO'yu kuran antlaşma imzalanmıştır. NATO'nun ilk genişlemesi 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte katılmasıyla başlamıştır. 1955'te Batı Almanya'nın ve 1982 yılında ise İspanya'nın NATO'ya dahil olmasıyla örgütün üye sayısı 16'ya yükselmiştir. NATO'nun asıl genişlemesi Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle başlamıştır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya 1999'da NATO'ya üye olurken Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Slovakya, Litvanya, Letonya ve Estonya 2004 yılında örgüte dahil olmuştur. Arnavutluk ve Hırvatistan'ın 2009'da NATO'ya üye oldu. 2017'de Karadağ'ın 2020'de ise Kuzey Makedonya'nın NATO'nun üye olmasıyla örgütün üye sayısı 30'a yükselmiştir (NATO, 2022), (Harita 10). NATO'nun genişleme süreci Rusya tarafından, bir kuşatılma ve izole edilme süreci olarak görülmektedir.

Askeri bir ittifak olarak NATO, Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı Avrupa-Atlantik güvenliğini sağlamaya odaklanmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan uluslararası sistemde gerginliğin azalmasıyla birlikte 1970'li yıllarda kolektif savunma merkezli NATO stratejisi yeniden biçimlenmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan şartlar NATO'nun misyonu ve vizyonunu güncellemiştir. 1990'lı yıllarda yeni üyelerin dahil olmasıyla NATO'nun görev ve sorumluluk alanını genişletmiştir. NATO'nun kuruluş amacını oluşturan Sovyet tehdidinin merkezinde yer alan Rusya ile 1997 yılında "NATO-Rusya Daimi Ortaklık Konseyi" kurularak yeni bir dönem başlamıştır. İşbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 2002 yılında kurulan NATO-Rusya Konseyi (NATO-Russia Council) kapsamında yürütülen süreç 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi nedeniyle askıya alınmıştır (Aksu-Ereker, 2019, s.4).

Soğuk Savaş döneminde dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı üyelerini koruma NATO'nun kuruluş amacı iken Sovyet Bloku'nun dağılmasıyla geleneksel misyonunun dışına yeni bir konsept oluşturulmuştur. Yeni dünya düzeninde insani krizlere müdahale şeklinde sürdürülen NATO faaliyetleri, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen saldırı sonrasında geleneksel kodlarına dönmüştür. Nitekim 11 Eylül saldırıları sonrası NATO ilk kez 5. Madde kapsamında Afganistan'a yönelik askeri müdahale başlatmıştır. Afganistan'a kaosa sürükleyen bu süreç 2021'de askeri kuvvetlerin çekilmesine rağmen hala sonlanmamıştır (Oğuzlu, 2012, s.11).

Tablo 11. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Üye Ülkeler.

NATO Kurucu Devletler	NATO'ya Üye Devletler		Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC)	NATO'nun Akdeniz Diyalogu	NATO İstanbul İşbirliği Girişimi (İSO)
1. ABD	1. Belçika	16. İspanya	1. Ermenistan	1. Cezayir	1. Bahreyn
2. Kanada	2. Kanada	17. Çek Cum.	2. Avusturya	2. Mısır	2. Kuveyt
3. İngiltere	3. Danimarka	18. Macaristan	3. Azerbaycan	3. İsrail	3. Katar
4. Fransa	4. Fransa	19. Polonya	4. Belarus	4. Ürdün	4. BAE
5. İtalya	5. İzlanda	20. Bulgaristan	5. Bosna Hersek	5. Moritanya	
6. Portekiz	6. İtalya	21. Estonya	6. Finlandiya	6. Fas	
7. Hollanda	7. Lüksemburg	22. Letonya	7. Gürcistan	7. Tunus	
8. Belçika	8. Hollanda	23. Litvanya	8. İrlanda		
9. Lüksemburg	9. Norveç	24. Romanya	9. Kazakistan		
10. Danimarka	10. Portekiz	25. Slovakya	10. Kırgız Cum.		
11. Norveç	11. Birleşik Krallık	26. Slovenya	11. Malta		
12. İzlanda	12. ABD	27. Arnavutluk	12. Moldova Cum.		
	13. Yunanistan	28. Hırvatistan	13. Rusya		
	14. Türkiye	29. Karadağ	14. Sırbistan		
	15. Almanya	30. Kuzey Makedonya	15. İsveç		
			16. İsviçre		
			17. Tacikistan		
			18. Türkmenistan		
			19. Ukrayna.		
			20. Özbekistan		



Harita 10. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Üye Ülkeler.

NATO, Türk Dili konuşan ülkeler açısından değerlendirildiğinde; komplike bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü 1952 yılında NATO'ya üye olan Türkiye Batı Bloğu'nda yer alırken; Türk dünyasının diğer beş ülkesi Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Sovyetler Birliği çatısı altında Varşova Paktı'nda yer almaktadır. Türkiye için Sovyet tehdidine karşı güvenlik teminatı olarak görülen NATO, aynı zaman da Batı ile bütünleşme sürecinin askeri boyutu olarak değerlendirilmiştir.

Varşova Paktı'nın dağılmasıyla birlikte NATO ile Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan arasında birtakım görüşmeler sürdürülmüş ve ilişkiler kurulmuştur. 1997 yılında "Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC)" kapsamında başlayan bu ilişkiler, oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Baltık ülkeleri olarak bilinen ve Sovyetler Birliği çatısında yer almış olan ülkeler Estonya, Letonya ve Litvanya NATO'ya üye ülkeler arasına dahil olmuştur (Tablo 11). Dağılan Sovyetler Birliği çatısında yer almış olan ülkeler ile NATO üyesi ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan EAPC kapsamında yürütülen süreç Rusya'nın durumuna göre şekillenmektedir. NATO bünyesinde önemli bir askeri güç olan Türkiye'nin örgüt içerisinde durumu ve NATO bünyesinde bazı üyelerin tutumu ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Sonuç olarak Türkiye hala NATO bünyesinde yer alırken; Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan uluslararası dengeler açısından karşı blokta yer almaktadır. Bu durum Türk Dünyası için önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır.

3.13. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

Üye devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlayan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) 1969 yılında İslam Konferansı Örgütü adıyla kurulmuştur. 21 Ağustos 1969'te İsrail işgalindeki Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'ya yönelik kundaklanma eylemi büyük tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler üzerine Fas'ın başkenti Rabat'ta 25 ülkenin Dışişleri Bakanları Konseyi (DBK)'nin katılımıyla 22-25 Eylül 1969 tarihinde İslam Zirve Konferansı gerçekleştirilmiştir. 1972 yılında Rabat'ta düzenlenen 3. DBK Toplantısı'nda İKÖ Şartı kabul edilmiştir. Örgütün amaçlarını, ilkelerini açıklayan, üyelik, gözlemcilik, organlar, uyuşmazlıkların çözümü, bütçe ve işleyiş kuralları belirleyen şart; 13-14 Mart 2008 tarihlerinde Senegal Cumhuriyeti'nin başkenti Dakar'da yapılan 11. İKÖ Zirvesi'nde güncellenerek temel

kurucu belge olarak kabul edilmiştir (İİT, 2022). Bu zirvede alınan kararlar kurulan İslam Konferansı Örgütü'nün adı 28-30 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da düzenlenen toplantıda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir (İİT, 2022; Sey, 2020 s.57). 57 üyesi bulunan İİT, üç kıtaya yayılmış bir örgüttür (Harita 11 ve Tablo 12). Merkezi Suudi Arabistan Cidde'de yer alan İİT, enerji kaynaklarına sahip sermaye piyasaları hızlı gelişen ülkelerin yer aldığı bir kuruluştur. Her üç yılda bir üye ülkelerin birinde toplanan İİT'nin en üst düzeyde karar organı İslam Zirvesi, üye ülkelerin Kralları ile Devlet ve Hükümet Başkanlarından oluşmaktadır.

Tablo 12. İslam İş birliği Teşkilatı Örgütü (İİT) Üye Ülkeler.

İİT Kurucu Ülkeleri	İİT'ye 1970-1980 Döneminde Üye olan Ülkeler	İİT'ye 1980 sonrası Üye olan Ülkeler	İİT'de Gözlemci Ülkeler
1. Afganistan	26. Bahreyn	43. Benin	1. KKTC (Kıbrıs Türk Devleti adıyla)
2. Cezayir	27. Umman	44. Brunei	2. Bosna-Hersek
3. Çad	28. Katar	45. Nijerya	3. Orta Afrika Cumhuriyeti
4. Mısır	29. Suriye	46. Azerbaycan	4. Rusya
5. Gine	30. BAE	47. Arnavutluk	5. Tayland
6. Endonezya	31. Sierra Leone	48. Tacikistan	
7. İran	32. Bangladeş	49. Kırgızistan	
8. Ürdün	33. Gabon	50. Türkmenistan	
9. Kuveyt	34. Gambia	51. Mozambik	
10. Lübnan	35. Guinea-Bissau	52. Kazakistan	
11. Libya	36. Uganda	53. Özbekistan	
12. Malezya	37. Burkina Faso	54. Surinam	
13. Mali	38. Kamerun	55. Togo	
14. Moritanya	39. Komorlar	56. Guyana	
15. Fas	40. Irak	57. Fildişi Sahili	
16. Nijer	41. Maldivler		
17. Pakistan	42. Cibuti		
18. Filistin			
19. Suudi Arabistan			
20. Senegal			
21. Somali			
22. Sudan			
23. Tunus			
24. Türkiye			
25. Yemen			



Harita 11. İslam İş birliği Teşkilatı Örgütü (İİT) Üye Ülkeler.

Türk dili konuşan ülkeler ile İİT üyeleri arasındaki ilişkilere bakıldığında; İİT'in kurucu üyelerinden biri olan Türkiye teşkilat bünyesinde faaliyetlerinde aktif rol oynamaktadır. 1979 yılından bu yana İİT'te bünyesinde gözlemci üye statüsünde olan KKTC ise zirve ve DBK toplantılarına düzenli olarak katılmaktadır. İİT bünyesinde daha önce "Kıbrıs Türk Müslüman Topluluğu" adıyla temsil edilen KKTC, 14-16 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen 31. DBK Toplantısı'nda "Kıbrıs Türk Devleti" adıyla temsili kararlaştırılmıştır. Birtakım siyasi nedenlerle egemenlik hakları uluslararası alanda tartışma konusu edilen KKTC'nin egemenlik haklarının tanınmasında İİT, önemli bir adım atmıştır. 2004 yılında Annan Planı'nda ilk kez "Kıbrıs Türk Devleti" adıyla uluslararası bir belgede ilk kez bağımsız bir devlet olarak zikredilen KKTC, ikinci kez İİT tarafından "Kıbrıs Türk Devleti" adıyla yer almıştır (UN, 2022; İİT, 2022). Kıbrıs sorununun çözümünü destekleyen İİT üyeleri, KKTC ile işbirliği ve dayanışmasını teyit etmektedir. Diğer Türk devletleri Azerbaycan 1992 yılında, İİT üye olurken Kırgızistan ve Türkmenistan 1992 yılında üye olmuştur. Kazakistan ve Özbekistan ise 1995 yılında İİT üye olmuştur (İİT, 2022). Ayrıca Yunanistan, Batı Trakya ve On İki Adalarda yaşayan Müslüman Türk azınlığın hak ve çıkarlarının korunmasını ve sorunlarının çözümü amacıyla İİT bünyesinde faaliyetler yürütülmektedir.

3.14. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)

Türk dili konuşan ülkelerin UNESCO'su olarak bilinen "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Türk Dünyası ülkeleri arasında ilişkilere kurumsal bir zemin oluşturan ilk kuruluş olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Uluslararası güçler dengesinin yeniden şekillendiği 20. yüzyılın sonunda ve XXI. yüzyılın başında Türk Dünyası için yeni bir dönem başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında ilişkiler 1990'lı yıllarda yoğunlaşmıştır. Gaspıralı'nın vurguladığı "dilde, fikirde, işte birlik" ilkesi kapsamında ortak kültürü yaşatan Türk Halkları arasında birlik ve kardeşliğini güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Toker, 2004, s.34). Bu kapsamda Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları tarafından imzalanan anlaşmayla 12 Temmuz 1993 tarihinde TÜRKSOY kurmuştur. Kuruluş aşamasında 'Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi' olarak belirlenmiş isim daha sonra alınan kararlar "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) şeklinde değiştirilmiştir. 6 kurucu üye ve 8 gözlemci üye olmak üzere TÜRKSOY'un toplam 14 üyesi bulunmaktadır (Tablo 13). Türk dili

konuşan ülkelerin kurmuş olduğu ilk teşkilat olan TÜRKSOY üyesi ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. KKTC, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tuva, Hakas Cumhuriyeti ve Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri TÜRKSOY bünyesinde gözlemci üyeleri oluşturmaktadır (TÜRKSOY, 2022).

Tablo 13. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nı (TÜRKSOY) Üye Ülkeler.

TÜRKSOY Kurucu Devletler	TÜRKSOY'a Üye Devletler	TÜRKSOY'da Gözlemci Devletler
1. Türkiye	1. Türkiye	1. KKTC
2. Azerbaycan	2. Azerbaycan	2. Tataristan Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
3. Kazakistan	3. Kazakistan	3. Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
4. Kırgızistan	4. Kırgızistan	4. Altay Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
5. Özbekistan	5. Özbekistan	5. Saha Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
	6. Türkmenistan	6. Tuva Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
		7. Hakas Özerk Cumhuriyeti (RF bağlı)
		8. Gagavuz Yeri (Moldova'ya bağlı)

Uluslararası bir kuruluş olarak diplomatik statüye sahip olan TÜRKSOY ile UNESCO arasında 1996 yılında karşılıklı istişareler ve karşılıklı temsil içeren protokoller imzalanarak işbirliği başlatılmıştır. Genel merkezi Ankara bulunan TÜRKSOY; benimsediği ilkeler doğrultusunda, Türk dili konuşan üye ülkeler arasında, mevcut işbirliğini daha kapsamlı şekilde yürütmeyi hedeflemektedir. Türk dil ailesine ait dilleri konuşan Türk nüfusuna sahip ülkeler ve topluluklar arası uluslararası kültür örgütüdür. Üye ülkelerin Kültür Bakanları, alfabetik sıraya göre 6 aylık bir süre için TÜRKSOY Koordinatörlüğüne seçilir ve 6 ayda bir dönüşümlü olarak toplanan Daimi Kültür Bakanları Kuruluna başkanlık eder. Daimi Kültür Bakanları Konseyi, örgütün en yüksek organıdır. TÜRKSOY'un, 3 Ekim 2009 tarihinde kurulan Türk Cumhuriyetleri arasında jeopolitik bir örgüt olan Türk Konseyi'ne entegre edileceği açıklanmıştır. Nitekim Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kuruluş sürecinde TÜRKSOY çok önemli rol üstlenmiştir.

3.15. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)

Bölgesel ve küresel güç dengelerinin yeniden şekillendiği günümüz dünyasında, uluslararası kuruluşların rolü ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) uluslararası alanda yeni bir aktör olarak yerini almıştır. Kuruluş süreci aşama aşama gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı, Türk devletleri arasındaki ilişkileri uluslararası alanda kalıcı bir zemine taşınmıştır (TDT, 2022a). TDT kuruluş sürecinde ilk aşama 1992'de Ankara'da "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" ile başlamıştır. 1993'te kurulan TÜRKSOY Türk dili konuşan ülkeler arasında ilişkiler ve işbirliğinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin girişimleriyle başlatılan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" kapsamında 1992-2010 döneminde, 10 farklı görüşme gerçekleştirilmiştir. 2000'li yıllarda Türkmenistan daimî tarafsızlık politikası izlemesi ve Özbekistan ise ülke içinde bazı politik etkenler nedeniyle görüşmelere ara vermiştir. Ancak Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında görüşmeler kararlı ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Ülkeler arasındaki ilişkilerde somut bir zemin oluşturmak amacıyla Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan 21 Kasım 2008'de "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)" kurulmuştur (TÜRKPA, 2022).

3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da gerçekleştirilen "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi"nde Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında imzalanan Nahçıvan Anlaşmasıyla "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" resmen kurulmuştur.

Mevcut sürecin kurumsallaştırmasını sağlayan bu konsey kısaca “Türk Konseyi” olarak adlandırılmıştır. 1992-2010 yılları arasında yapılan görüşmeler neticesinde, siyasi irade üzerine kurulan Türk Konseyi; 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen “10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi” resmen ilan edilmiştir. Türk Konseyi'nin amaç ve temel ilkelerini deklare eden Nahçıvan Anlaşması ve İstanbul Bildirisi; Birleşmiş Milletler konseptinin amaçları ve ilkeleriyle birlikte diğer uluslararası evrensel hukuk kurallarını kapsayan uluslararası bir örgüte dönüştürülmüştür. Böylece “Türk Konseyi” çatısı altında yapılan görüşmeler, “Türk Konseyi Zirveleri” olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu toplantılarda alınan kararlar TDT'nin kurumsallaşma sürecini tamamlamıştır.

Türk Konseyi'nin birinci zirvesi, 20-21 Ekim 2011 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde ‘Ekonomik ve Ticari İşbirliği’ temasıyla gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi'nin kurumsallaşmasına ilişkin anlaşma ve tüzükler sonuçlandırılmıştır. Bu zirve alınan kararlar ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi için dört ülkenin özel sektör kuruluşlarının müşterek noktalarda buluşması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda üye ülkelerin ekonomik çevrelerini buluşturması planlanan 20 Ekim 2011'de Türk Konseyinin himayesi altında ‘Türk Dili Konuşan Ülkeler Ortak İş Konseyi’ (Türk İş Konseyi) oluşturulmuştur (Terzioğlu, 2013, s.45).

Türk Konseyi'nin ikinci zirvesi, 22-23 Ağustos 2012 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi çatısı altında yeni kuruluşların tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Astana'da ‘Türk Akademisi (TA), Bakü'de ise ‘Türk Kültür ve Mirası Vakfı’(TKMV)’nin kurulması kararlaştırılmıştır (TA 2022; TKMV, 2014, s.71). Kazakistan'da 2010 yılında kurulan ve 2012 yılına kadar ulusal bir kurum olarak faaliyet gösteren TA; Bişkek Zirvesi'nde alınan kararlar Türk Konseyi bünyesinde faaliyet göstermesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda TA'nin uluslararası bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. 28 Ekim 2014 tarihinde BM onaylanan TA, uluslararası bir teşkilat statüsü kazanmıştır (Bıyıklı, 2016, s.407). Bişkek Zirvesi'nde alınan bir başka önemli karar ise ‘Türk Kültür ve Miras Vakfı’nın kurucu belgesinin imzalanmasıdır. Türk kültürü ve mirasını konu alan faaliyet, proje ve programların desteklenmesi, finansman katkısı sağlanarak korunması ve bu alanda gerekli çalışmaların yürütülmesi amaçlanmıştır. Bişkek Zirvesi'nde alınan kararlar çerçevesinde, üyeler arasında bilimsel ve kültürel faaliyetlerin daha etkin şekilde yürütülmesi amacıyla 29 Mart 2013'te Türk Üniversiteler Birliği (TÜB) kurulmuştur. TA ile TKMV işbirliği içinde faaliyetler yürütmektedir (KMV, 2022).

Türk Konseyi'nin üçüncü zirvesi, 15-16 Ağustos 2013 tarihinde Azerbaycan'ın Gebele şehrinde “Ulaştırma” teması çerçevesinde düzenlenmiştir. Ayrıca, bu zirvede ‘Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü’ imzalanmıştır. **Türk Konseyi dördüncü zirvesi**, 5 Haziran 2014 tarihinde Muğla ili Bodrum ilçesinde ‘Turizm alanında işbirliği’ temasıyla düzenlenmiştir. **Türk Konseyinin beşinci zirvesi**, 11 Eylül 2015 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da “medya ve enformasyon işbirliği” temasıyla gerçekleştirilmiştir. **Türk Konseyinin altıncı zirvesi**, 3 Eylül 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpon Ata şehirde “Gençlik ve Spor” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede Macaristan gözlemci üye olarak Türk Konseyi'ne katılmıştır (Tablo 14).

Türk Konseyi yedinci zirvesi, 15 Ekim 2019 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de ‘Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ'lerin) Desteklenmesi’ temasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede Türk Konseyi üye ülkeler arasında ‘Ortak Yatırım Fonu’nun kurulması konusunda kararlar alınmıştır. Ayrıca Türk Konseyinin kuruluşu sağlayan Nahçıvan Anlaşmasının onuncu yıl dönümüne tekabül eden bu zirve, Özbekistan'ın örgüte tam üye olmasıyla ayrı bir önem kazanmıştır (Tablo 14). **Türk Konseyi sekizinci zirvesi**, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da ‘Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler’ temasıyla

toplantısıdır. Bu zirve Türk Konseyi'nin adı, "Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca, kurumun geleceğini ilgilendiren konularda önemli kararlar alınmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi' olarak değiştirilmiştir. Türk Devletlerinin Bağımsızlığının 30. Yıldönümüne tekabül eden bu zirvede; Türkmenistan'ın Teşkilata gözlemci üye olarak katılması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir (Tablo 14). "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi" TDT'nin orta ve uzun vadeli amaç ve görevlerini deklare etmektedir. Ayrıca, zirvede Teşkilat çatısı altında üçüncü ülke ve kuruluşlarla yeni işbirliği yöntemlerinin belirlenmesi TDT'nin uluslararası alanda daha etkin rol üstlenmeyi hedeflediği göstermektedir (TDT, 2022a).

Tablo 14. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Üye Ülkeler.

TDT Kurucu Devletler	TDT'ye Üye Devletler	TDT Gözlemci Devletler
6. Türkiye	7. Türkiye	9. Türkmenistan
7. Azerbaycan	8. Azerbaycan	10. Macaristan
8. Kazakistan	9. Kazakistan	
9. Kırgızistan	10. Kırgızistan	
10. Özbekistan	11. Özbekistan	



Harita 12. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Üye Ülkeler.

Türk Dili Konuşan Ülkeler arasında her alanda işbirliği tesis etmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kuruluşu; 1992-2021 yılları arasında yapılan yaklaşık otuz yıllık bir sürece yayılmış görüşmelere dayanmaktadır. 1992 yılında Ankara'da "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" ile başlayan çalışmalar aşama aşama gelişmiştir. 2009 yılında "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi"nde imzalanan Nahçıvan Anlaşmasıyla kurulan "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" kısaca "Türk Konseyi" olarak anılmıştır. Türk Konseyi olarak anılan örgütün adı 2018 yılında Türk Keneşi olarak değiştirilmiştir. 12 Kasım 2021 tarihinde ise Türk Devletleri Teşkilatı olarak son şeklini almıştır (TDT, 2022b).

Türk Dili konuşan ülkelerle birlikte bölgedeki ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan TDT; Şu anda beş kurucu üyesi ve iki gözlemci üyesi bulunmaktadır (Harita 12). Öncelikli Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının pekiştirilmesi, barış ve güvenliğin

korunması, uluslararası normlar kapsamında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, ekonomik ve teknik işbirliğine yönelik imkânların oluşturulması, sosyokültürel ilişkileri güçlendirmeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. TDT çatısı altında TÜRKSOY, TÜRKPA, TA, TKMV, TÜB, TİK gibi kuruluşlar bulunmaktadır. TDT, Türk Dünyası ve bölge ülkeleri ekonomi, politika, turizm, eğitim, kültürel faaliyetler, sportif etkinlikler, diaspora ve uluslararası meseleler başta olmak üzere farklı alanlarda iş birliğini artırmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Benimsediği ilkeler ve kurumsal yapısıyla çatı bir örgüt olan TDT, günümüzde tam anlamıyla uluslararası bir kurum niteliği kazanmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türk Dünyası ülkelerini oluşturan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin üye olduğu veya gözlemci ülke olarak dâhil olduğu uluslararası kuruluşlarla ilişkileri ana hatlarıyla tasvir ve tahlil edilmiştir. Bu çalışmayla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin uluslararası sistemde nasıl bir ilişkiler zinciri yürüttüğü saptanmıştır. Uluslararası kuruluşları; faaliyet alanı, üyeler ve bu üyeler arasında yer alan Türk Devletleri açısından bir bütün olarak inceleyen araştırma; bu yönüyle literatürde yer alan mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır. Mevcut literatürdeki çalışmaları bütünlüyci güncel sonuç ortaya koyan araştırma, uluslararası örgütler arasında yeni bir aktör olarak yerini alan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'ni ele alan ilk çalışmalardan biri oluşturması yönüyle literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Günümüzde yaşanan küresel sorunlar, farklı güç dengelerine ve değerlere sahip devletleri mecburi olarak uluslararası çatılar altında bir araya getirmiştir. Araştırmada Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin üye olduğu veya gözlemci ülke olarak dâhil olduğu uluslararası kuruluşlar konusunda genel bir durum tespiti yapılmıştır. Türk Dünyası ülkelerinin dâhil olduğu küresel ve bölgesel kuruluşlar, günümüz küresel jeopolitik gelişmeler bağlamında değerlendirilmiştir.

Tablo 15. Türk Devletlerinin Üye Olduğu Teşkilatlar

Türk Devletleri	Üye Olduğu Teşkilatlar	Gözlemci olduğu Teşkilatlar	Ayrıldığı Teşkilatlar	Aday Olduğu Teşkilatlar
Türkiye	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT, NATO, KGİT, AK	GUAM		AB
Azerbaycan	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT, BDT, KGİT, AK, GUAM		KGAÖ	
Kazakistan	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT, BDT, ŞİÖ, AEB, KGAÖ,			
Kırgızistan	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT, BDT, ŞİÖ, AEB, KGAÖ,			
Özbekistan	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT, BDT, ŞİÖ,		KGAÖ, AEB, GUAM	
Türkmenistan	BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, BDT	TDT,	KGAÖ	
KKTC		TÜRKSOY, EİT, İİT		

Ulaşılan verilere göre Türk devletlerinin uluslararası sistemde aynı çatısı altında bulunduğu kuruluşlar; BM, EİT, İBT, AGİT, AİGK, TÜRKSOY, TDT şeklinde sıralanmaktadır. Bahse konu bu yedi örgüt çatısı altında yer almayan tek ülke ise KKTC olduğu görülmektedir. Daha önce vurgulandığı üzere bir takım siyasi ve jeopolitik konular nedeniyle KKTC'nin egemenlik haklarının tanınması konusunda uluslararası kamuoyunda dirençle karşılaşılmaktadır. Bu nedenle KKTC uluslararası sistemde sadece TÜRKSOY, EİT, İİT bünyesinde gözlemci ülke olarak yer almaktadır (Tablo 15). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve KKTC'nin aynı çatı altında bulunduğu örgütlerin genellikle ekonomik ve sosyokültürel hedeflere odaklı kuruluşlar olduğu görülmektedir. Ancak Türk Dünyası ülkeleri, ekonomik alanda da faaliyet yürüten bazı kuruluşlarda aynı çatı altında buluşmayabiliyor. Mesela Kazakistan, Kırgızistan AEB bünyesinde yer alırken Özbekistan bu teşkilata üye olmuş ancak sonradan ayrılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre Soğuk Savaş döneminden kalan jeopolitik meseleler ve coğrafi yakınlık, uluslararası ilişkilerde Türk devletlerini yönlendiren ana faktörler arasında bulunmaktadır. Bilindiği üzere Soğuk Savaş döneminde Türkiye, ABD önderliğindeki NATO ülkeleri arasında yer almaktadır. Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan Sovyetler Birliği önderliğindeki Varşova Pakti'nda yer almaktadır. Bu durum Soğuk Savaş sonrası dönemde ise ABD ve Rusya önderliğinde devam ettiği söylenebilir.

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan'ın üye olduğu uluslararası örgütlere bakıldığında genellikle aynı yapılar üyeliğinde bulunduğu görülmektedir. Bu beş ülkenin ilk bağımsızlık sonrasında yeniden BDT çatısı altında buluşmuştur. Türkmenistan, 2005 yılında ilan edilen "tarafsız ilkesi" nedeniyle BDT ile ilişkilerini "orta üye" adı altında yürütmeye başlamıştır. BDT üyelerinin sorunlara farklı yaklaşımları ve bölgesel çözüm arayışları topluluk bünyesinde KGAÖ gibi yeni kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. NATO'ya karşı bir güç olan Varşova Pakti'nin yerini alan KGAÖ, askerî bir ittifak olarak altı üyesiyle oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Kazakistan, Kırgızistan KGAÖ bünyesinde yer alırken Özbekistan bu teşkilata üye olup tekrar ayrılmıştır. Türkmenistan ise örgütün kuruluş sürecinde yer alsa da 2005 yılında "tarafsız ilkesi" nedeniyle bu yapıya dahil olmamıştır. Aynı şekilde örgütün kuruluş sürecinde yer alan Azerbaycan Karabağ meselesi nedeniyle bu ittifaka dahil olmamıştır. Türkiye ise NATO üyesi olarak ABD ve Batı ile askeri müttefiklik ilişkilerini sürdürmeye devam etmektedir. Bu süreç 2020 yılında yaşanan Karabağ Savaşı Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri anlamda yoğun bir işbirliği süreci başlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan KGİT, AK, GUAM bünyesinde buluşmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan uluslararası alanda AEB ve KGÖ bünyesinde, ortak ekonomik ve güvenlik politikaları izlemektedir. Özbekistan ise AEB ve KGÖ'den ayrılmıştır. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ekonomi politikaları kapsamında ŞİÖ bünyesinde buluşmaktadır. Türk devletlerinin bu örgütler dışında üye olduğu veya işbirliği yaptığı birçok kuruluş bulunmaktadır.

Kültürel ve ekonomik anlamda aynı uluslararası kuruluşların çatısı altında buluşan Türk Dünyası ülkelerinin askeri olarak farklı kolektif savunma örgütlerinde yer aldığı görülmektedir. Türk dili konuşan ülkeleri bir çatı altında buluşturan ilk teşkilat olan TÜRKSOY, ülkeler arasında ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Uluslararası sistemde yeni bir aktör olan TDT, Türk dili konuşan ülkelerin birliğini daha somut ve etkin zemine taşıyacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu-Ereker, F. (2019). *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO*, Güvenlik Yazıları Serisi, 28, 1-8.
- Altınar, B. (2014). Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı Geleceği. *Avrasya Sosyal Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-9.

- Altundağ, Z. (2016). Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Etütleri*, 49 (1), 99-124.
- Archer, C. (1995). *International Organizations*. London: Routledge.
- Arı, T. (2004) *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2012). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, MKM Yayınları, Bursa.
- Armaoğlu, F. (2014). *20. YY Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Akım Yayınevi.
- Avcu, S. A. (2014). Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları. *Avrasya Etütleri*, 45 (1), 269-297.
- Bıyıklı, M. (2016). Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO), Rolü ve İş Birlikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 404-418.
- Büyükbaş, H. (2006). *Şanghay İşbirliği Örgütü*. (Ed: Ş. Çalış, B. Akgün, Ö. Kutlu), Uluslararası Örgütler ve Türkiye. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çağırın, M.E. (2013). *Uluslararası Örgütler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Çalış, Ş. H. (2006). *Uluslararası Örgütler: Tanımların, Yaklaşımların ve Tarihin Alacakaranlığı*, Uluslararası Örgütler ve Türkiye, Konya: Çizgi. Kitabevi.
- Çalış, Ş.H., Akgün, B. & Kutlu, Ö. (2006). *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çam, E. (2000). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çolakoğlu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1),173-197
- Dedeoğlu, B. (2003). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Demirer, M. A. (1993). *Türk'ün Onur Sorunu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Denktaş, R. (2004). *Kıbrıs Girit Olmasın*. İstanbul: Remzi.
- Duran, H. & Yılmaz K.K. (2019). Özbekistan'da Avrasya Ekonomik Birliği Tartışmaları. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 35-48.
- Feld, W.J. & Jordan, R. S. (1988). *International Organizations: A Comparative Approach*, 2nd edn, New York: Praeger.
- Friedman, G. (2015). *Avrupa Krizi*, Pegasus Yayınevi. İstanbul.
- Hardt, M. & Negri, A. (2015). *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Y). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hasan, B. (2021). Kazakistan Örneğinde Avrasyacılığın Tarihi. (Ed: V. Özdemir), Otuz Yılın Ardından Türkiye ve Türk Dünyası. Ankara: Pankuş Yayınları.
- Hasgüler, M. & Uludağ, M. (2018). *Devletler Arası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*, (Çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir). Ankara: Adres.
- Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52 (4) 387-401.
- İsmayıl, E. (2016). Rusya'nın Avrasya Birliği Politikası. *Avrasya Etütleri*, 49 (1), 125-151.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Kara, H. (2006). Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* VI (1) 101-109.
- Karluk, R. (1995), *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*. Eskişehir: Tütünbank yayınları.
- Karluk, R. (2007). *Uluslararası Kuruluşlar*, 6. Baskı, İstanbul: Beta yayınları.
- Koç, T. (2004) *Küreselleşme ve Türkiye Basınında Avrupa Birliği Adaylık Süreci*. Ankara: Natürel yayınları.
- Kydyralieva, S. K. & Abdıbaitova, B. (2018). Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Merkezî Asya'daki Etkinsizliği. *Bilge Strateji* 10,93-109.

- Lapenko, M. (2018). EAES: *Prostranstvo Ekonomicheskoy İntegratsyyi*, Moskova: Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam,
- Oğuzlu, T. (2012). NATO'nun Dönüşümü ve Geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 4, (40) 8-18.
- Sey, N. (2020). İslam İşbirliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar Ve Fırsatlar. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 6 (1), 55-74.
- Terzioğlu, S. S. (2013). Uluslararası Hukuk Açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 9, (36), 45-72.
- Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve "Dilde Birlik" Fikri Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 31-45.
- Woods, R.I B. & Jones, H. (1991), *Dawning of the Cold War: The United States' Quest for Order*. London, England: The University of Georgian Pres.
- TDİK, (2014), "Türk Akademisi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", Resmi Belgeler, İstanbul, s.71, 76
- AEB, 2022a: *Avrasya Ekonomik Birliği*, <http://www.evrazes.com/mezhgossovet/> adresinden: 02 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- AEB, 2022b: *Avrasya Ekonomik Birliği*, <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/ses.aspx> adresinden 02 Ocak. 2022 tarihinde alınmıştır.
- AGİT, 2022: *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı*, <https://www.osce.org/history>. adresinden 05. Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- AİGK, 2022: *Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı*, <https://www.s-cica.org/index.php?view=page&t=about>. adresinden 52 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- BDT, 2022: *Bağımsız Devletler Topluluğu*, <https://cis.minsk.by/site/about-cis>. adresinden 05 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- EİT, 2022: *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı* <https://www.eco.int/> . (Erişim Tarihi: 06 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- GUAM, 2022: *Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü*, <https://guam-organization.org/en/about-the-organization-for-democracy-and-economic-development-guam/>. adresinden 07 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- İİT, 2022: *İslam İşbirliği Teşkilatı*, <https://www.oic-oci.org/home/?lan=en>. (Erişim Tarihi: 07 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- KEİT, 2022: *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı*, <http://www.bsec-organization.org/> adresinden 12 Ocak.2022 tarihinde alınmıştır.
- KGÖ, 2022: *Kolektif Güvenlik Örgütü*, <https://en.odkb-csto.org/> adresinden 15.01.2022 tarihinde alınmıştır.
- NATO, 2022: *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü*, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/publications.htm> adresinden 22 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- ŞİÖ, 2022: *Şanghay İşbirliği örgütü*, http://eng.sectesco.org/about_sco/ adresinden 14 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- TA 2022: *Türk Akademisi* <https://twesco.org/> adresinden 14 Ocak tarihinde alınmıştır.
- TDT, (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı*, <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/8-zirve-deklarasyonu-2395-94.pdf> . adresinden 20 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- TDT, 2022b. *Türk Devletleri Teşkilatı*, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi> adresinden 02 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- TKMV, 2014: *Türk Kültür ve Mirası Vakfı*, <https://turk-pa.org/tr/content/cooperation/cultureandheritage> adresinden 02 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- TÜRKPA, 2022: *Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi*, https://turk-pa.org/tr/content/about_turkpa/history adresinden 02 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

- TÜRKSOY, 2022: *Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı*, <https://www.turksoy.org/turksoy/about> adresinden 01.02.2022 tarihinde alınmıştır.
- UIA, 2022: *Union des Associations Internationales (UIA)* <https://uia.org/yearbook> adresinden 24 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- UN, 2022: *Birleşmiş Milletler* <https://www.un.org/en/about-us/member-states#gotoS> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Azerbaycan DİB, 2022: *Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.az/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kazakistan DİB, 2022: *Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.kz/ru/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Kırgızistan DİB, 2022: *Kırgız Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://mfa.gov.kg/en/index> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- KKTC DİB, 2022: *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özbekistan DİB, 2022: *Özbekistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.uz/ru/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye DİB, 2022: *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> adresinden 28 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Türkmenistan DİB, 2022: *Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tm/ru/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Gürcistan DİB, 2022: *Gürcistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://mfa.gov.ge/> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ukrayna DİB, 2022: *Ukrayna Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/cooperation-international-organizations> adresinden 27 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- TRThaber, 2022: *Türkiye Radyo Televizyon Kurumu* <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kolektif-guvenlik-anlasmasi-orgutu-kazakistana-asker-gonderdi-642456.html> adresinden 02 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.